

***Rukopis je uređen i pripremljen za štampu
poslije smrti autora***

***Savez udruženja boraca NOR-a Brčko Distrikta BiH
izdao je ovu knjigu uz razumnu pomoć Vlade Brčko
Distrikta BiH***

***Štampano u 500 primjeraka
Štampa "Grafam" Brčko
Za štampariju Boro Kojić dipl.ecc***

Radivoje Kovačević

**SJEVERISTOČNA BOSNA 1944-1945
PRILOG ISTORIOGRAFIJI**

***Izdavač
SUBNOR Brčko Distrikta BiH***

Izdavač
Savez udruženja boraca NOR-a Brčko Distrikt BiH

Recezent
Đorđo Đojić prvoborac Beograd
Dr. Stanoje Nikolić profesor Tuzla
Prof.dr. Gojko Miljanić Beograd

UREDNIK
Dušan Delić

Štampa
Grafam Brčko
Tiraž 500 primjeraka

UVODNE NAPOMENE

Ugledni sarajevski intelektualac, humanista i učesnik u NOP-u Pavle Goranin - Ilija, zajedno sa Slavišom Vajnerom Čičom i Slobodanom Principom Seljom bio je organizator ustanka protiv okupatora i ustaške vlasti na slobodarskoj Romaniji. On je već od marta 1943. godine zamjenik političkog komesara Prve Majevičke brigade; U toj brigadi bio sam komandant bataljona. Pavle mi je jednom prilikom predložio zatim me i uporno potsticao da vodim svoj ratni dnevnik. Uvjeravao me da svakog dana, treba ponešto da pribilježim o ljudima i događajima; Jer ljudsko pamćenje iščezava, naročito kada se intezivno živi, a zbivanja se munjevito smjenjuju. To je upravo slučaj u ratu.

U početku sam se opirao njegovim prijedlozima. Smatrao sam da to neću znati; Ja sam seoski momak sa Majevice, teške ruke i nečitkog rukopisa. Međutim, svaki put prilikom naših susreta uporno mi je to ponavljao; Samo ti piši Radivoje, vidjećeš koliko je to važno. To zaslužuju ljudi čiji sisaborac i događaji čiji si sudionik. Poslušao sam ga iako mi je to bilo ponekad i suviše naporno; skoro kao polazak na neuspjeli juriš. Postepeno sam se privikavao na tu obavezu i vodio tako svojevrsan rat sa sobom. Događaji su se nizali, iskrsavale su različite ljudske sudbine. Bilješke su, najčešće, ostajale nesređene, nepotpune na brzinu i nevješt看 rukopisom ispisivane. Pisalo se na koljenu, između borbi, danju i noću uz petrolejku i kraj vatre, na marševima i pri neudobnim konačistima.

Nekada u slobodnom vremenu pročitao bih poneku crticu iz te moje bilježnice. Dopadalo mi se dosta toga naročito ono što sam bilježio tokom borbi na Sutjesci.

Na moju veliku žalost, u jeku neprijateljske ofanzive decembra 1943. godine desila su mi se dva nemila događaja. U dolini rijeke Krivaje, kao komandant bataljona, teško sam ranjen. Po velikoj hladnoći i dubokom snijegu, po planinskom bespuću, nošen sam na ramenima svojih boraca koji su gladni i umorni posrtali i padali pod teretom nosila. Tada je moja torbica, u kojoj se nalazio i dnevnik, zauvijek ostala u dubokim sniježnim smetovima. Na moju veliku žalost, dok sam bio na liječenju, čuo sam da je Pavle Goranin, politički komesar 27. istočnobosanske divizije, poginuo 2. januara 1944. godine kod sela Žunova.

Sredinom marta 1944. godine, kao komandant 4. Majevičkog NOP odreda ponovo sam počeo da vodim zabilješke; I ovoga puta dosta kratke i nepotpune. Bilježio sam naredbe koje smo dobijali i akcije koje su izvođene, crtice iz života jedinica i boraca, vijesti iz emisija "slobodne Jugoslavije" kazivanja ratnih drugova i drugarica, citate iz pojedinih informacija, listova koji su do nas stizali; Sve bez posebnih komentara i mojih zaključaka. Nastojao sam da sve bude što izvornije i tačnije, zapravo najvjerodostojnije koliko je to u ratu moguće. Rat je ponekad prevazilazio moje spisateljske mogućnosti i ambicije. Čini mi se i danas da sve što sam zapisao o zločinima SS vojske i četnika, zelenog kadra i ustaša, naročito u toku neprijateljske ofanzive 1944. godine na Majevisi i Semberiji, nije potpuno ni dovoljno dato; Zapravo samo su u naznakama date surovosti i razmjere njihovih zlodjela. Slično je i sa naporima koje smo mi podnosili. Uostalom, ko bi mogao opisati svu slojevitost događanja u ratu, dubinu naših promišljanja i obilje emocija, koje je donosilo tako surovo ratovanje.

Pri odlučivanju da se pripremi ova publikacija razmišljao sam da to bude knjiga o Majevičkom partizanskom odredu od vremena kada sam došao za njegovog komandanta pa do dana kada samu novembru 1944. godine prekomandovan na novu dužnost. Međutim, neki ratni drugovi su mi sa dosta argumenata preporučili da pišem o odredu od njegovog formiranja do kraja njegovog ratnog angažovanja.

Pri sređivanju dnevnika išlo se onim redom kako su događaji i bilježeni, po mjestu i vremenu. Radi autentičnosti, slična poglavlja nisam uvijek tematski grupisao i objedinjavao. O događajima u Semberiji i na Majevisi govori se na više mjesta; Kako se što saznávalo tako se i zapisivalo, pri opisivanju događaja u partizanskim bolnicama istina nešto sam se udaljio od dnevnika, naročito kada je u pitanju bolnica u Trnovi.

Pored dnevnika, čijeg sam se sadržaj dosledno držao, nisam imao pretenzija da se sva materija detaljno obuhvati. Morao sam ipak koristiti i određene, naše, savezničke i neprijateljske dokumente koji su potvrđivali navode i sjećanja naših saboraca, krunskih svedoka zbivanja. Sve je to trebalo proanalizirati, upoređivati i kritički promišljati.

Pri sređivanju građe za knjigu pojavljivala su se imena mnogih saboraca; Isto tako i mnogi događaji. Sve to po obimu i važnosti zaslužuje u knjizi više prostora. Međutim, često se to

tematski ne uklapa, u sadržaju ove knjige. Povoljna je okolnost da sam, o svemu što je moralo biti postavljeno sedamdesetih i osamdesetih godina, napisao i zatim objavio pet knjiga: "Kurjak sa Majevice", "Komesar Petar", "Sjećanje na ratne drugove", "Mladost Majevice" i "Drama u Vukosavcima". Izlaskom iz štampe ova knjiga, zajedno sa već objavljenim predstavlja ustvari, moje cjelovito sjećanje na rat i revoluciju.

Čitalac će primjetiti da su najviše opisane ratne sudbine i nevolje običnih ljudi; Ne uporedivo više nego o drugim pitanjima. Smatrao sam da su ljudi glavni činilac koji odlučuje o svojoj sudbini, prkoseći često i smrti. Riječ je o ljudima koji su u borbi jurišali bez uzmaka i ginuli bez jauka; izdisali su pod SS zločinačkom i ustaškom kamom, pod vješalima u Loparama. Nijesu se pokorili, niti izdali svoja uvjerenja i živote drugova.

Prema nekim procjenama neprijateljsku ofanzivu, koja je Sjeveristočnom Bosnom pustošila u proljeće 1944. godine, dosta su olako shvatili viši Štabovi NOVJ, naročito njihove obavještajne službe, partijski komititi i organi narodne vlasti. Procjena situacije, u pogledu namjena i jačine neprijatelja nije bila realna potpuna i blagovremena. Ovo utoliko prije što je 13. SS "Hadžar" divizija već u februaru 1944 godine bila u južnom Sremu; I tamo već ispoljila svoje zločinačke namjere. Mogao se očekivati njen prelazak preko Save u Istočnu Bosnu. Izostajale su svestranije informacije preko vojne obavještajne službe, preko pokrajinskog i oblasnog rukovodstva i političkih organizacija na terenu. Onako kako je to činjeno pred početak prethodnih neprijateljskih ofanziva.

S druge strane mnoge organizacije KPJ zanemarile su dijelom i načelo partijske konspiracije; To ih je skupo koštalo. Članstvo KPJ je moralo da se povuče sa terena; tako je narod ostao neobavješten i nezaštićen, prepušten samom sebi. Na suprot tome, SS jedinice su, zajedno sa četnicima i zelenim kadrom, vodile dobro pripremljene akcije protiv jedinica Trećeg korpusa, nepredviđeno dugo. To su kombinovale sa mobilizacijom ljudstva, masovnim terorom i zločinima nad civilnim stanovništvom, pljačkom imovine, razaranjem i pustošenjem sela. Posebno su se okomili na partizansku pozadinu-političke organizacije, narodne odbore, rodbinu učesnike itd. I nanijeli NOP-u ogromne gubitke.

Sve što opisujem je prošlo vrijeme; Meni je ipak blisko kao da se juče zbivalo. U njemu vidim vrijednosti koje je samo revolucija mogla iznjedrili; Vidim pouke i poruke novim generacijama. Ne smiju zaboraviti borbu i narodna stradanja u Drugom Svjetskom ratu. Možda će nekome zasmetati opisi o tolikoj smrti, tolikoj prolivenoj krvi, tolikom poniženju čovjeka, tolikim zlodjelima. Međutim to je samo blijeda slika onog ašto nam se dešavalo.

Svakog dana sam, sa saborcima, gledao smrti u oči; Tako smo znali da se radujemo svakoj pobjedi, svakom osvojenom karabinu. Ovdje ima mnogo krvi, mnogo mrtvih, mnogo tragedija pordica i čitavih sela. NOB nas je ipak zbližavala, u njoj smo našli sebe i jedni druge. Tuga za palim borcima nije slabila moral i napore preživjelih, niti je radost pobjeda bacala u zaborav one koji nijesu više sa nama.

Znam da će nekim čitaocima zasmetati , što toliko pišem o četničkim zločinima učinjenim zajedno sa SS zločincima. Jedan sam od mnogih koji tvrde da je to nacionalna izdaja bez presedana: četnički komandanti su otvoreno sarađivali sa okupatorom i kvinslinzima, u zajedničkoj borbi protiv partizana i NOP-a u cijelini. Okupator ih je snabdijevao oružjem, municijom , hranom i drugim potrebama. Još na prvim pregovorima sa Nijemcima, 11. novembra 1941, general Mihajlović je obećao da se četnici neće boriti protiv Nijemaca čak iako im ta borba bude nametnuta. Održao je riječ. U mojim, vjerovatno negdje i preopširnim zapisima dokumentovanoje izneseno kako komandanti četnika Majevice i Semberije naređuju svojim jedinicama da ubijaju, kolju i vješaju slobodoljubivi srpski narod, borce i druge antifašiste. Čine to i ustaše i domobrani i SS zlikovci kao i zeleni kadar; Svi su oni zajedno i u isto vrijeme sa okupatorom.

Istorija jeste učiteljica života, ali se nikada ne smije smetnuti sa uma kako i u toj, kao i usvako drugoj školi ima i loših učenika. Zato sam uvjeren daje tačna i misao moga naroda kako u borbi za slobodu učestvuju najbolji, a da na nju nasrću najgori.

Ratni dnevnik sam u osnovi sredio još prije dvije decenije. Dopunjavao sam ga i dotjerivao, pa i proširivao. Uvijek prije svega sam mislio na mlade ljude, na one koji dolaze. Njihova je budućnost, pa treba da znaju kako su im pretci vojevali za slobodu i koliko su krvi prolili, dok se došlo do slobode.

Na kraju, koliko strogo čitalac cijenio moju knjigu, što god mislio o njenoj cijelovitosti, preglednost i argumentovanosti, ona ne bi mogla izaći pred sud javnosti bez dragocjene pomoći mojih ratnih drugarica i drugova, mojih brojnih prijatelja koji su na razne načine pomogli da se štampa i da rukopis bude što vjernija slika našeg dramatičnog i krvavog rata.

Autor

Poslije bitke na Sutjesci i prodora Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ u istočnu Bosnu, sredinom juna 1943. godine, NOB u ovom kraju doživljava vidan napredak Razbijanjem i uništenjem ustaško-domobranskih garnizona u Han Pjesku, Vlasenici, Srebrenici, Bratuncu, Zvorniku, Olovu i Kladnju, stvorena je prostrana slobodna teritorija **SC** mnogim gradovima i selima između rijeka Krivaje, Spreče i Drine. Zahvaljujući tome Sjeveroistočna Bosna u vrijeme kapitulacije Italije (9. septembra 1943) predstavljala je veoma važno uporište NOP-a. Njen značaj porasće još više oslobođenjem Tuzle 2. oktobra 1943. godine.

Proces širenja slobodne teritorije praćen je stalnim jačanjem političkog uticaja NOP-a masovnim stupanjem posebno omladine u jedinice NOV i POJ. To je predstavljalo osnovu za formiranje novih jedinica. Od sredine septembra do kraja oktobra 1943. godine na ovom prostoru formirane su 4 nove brigade NOV-e: 16. Muslimanska, 17. Majevička, 18. Hrvatska i 19. Bircanska. Formirani su takođe Tuzlanski i Posavski NOP odredi, te 27. istočnobosanska divizija.

Sedamnaesta Majevička brigada formirana je od trećeg Majevičkog NOP odreda i u narodu je poznata kao "Kurjakova brigada". Za komandanta brigade postavljen je Veljko Lukić Kurjak, narodni heroj, čuveni komandant Trećeg majevičkog NOP odreda. U brigadu nijesu uključeni svi borci Odreda. Najviše "neraspoređenih" ostalo je iz trećeg (jablaničkog) bataljona trećeg Majevičkog NOP odreda čiji komandant je bio Jovan Radovanović - Jovaš, narodni heroj. Oni su poslužili kao jezgro za formiranje novog po redu Četvrtog Majevičkog NOP odreda.

FORMIRANJE I PRVE BORBENE AKCIJE (4) MAJEVIČKOG NOP ODREDA

Četvrti Majevički NOP odred formiran je početkom oktobra 1943. godine. Popuna odreda izvršena je ljudstvom sa teritorije Majevice i Semberije, a dijelom i dobrovoljcima iz Tuzle. Na dan formiranja u stroju Odreda u Loparama bilo je oko 370 boraca svrstanih u tri bataljona. Od naoružanja borci su pored ostalog imali i sedam puškomitraljeza'.

Štab odreda sačinjavali su Đorđo Đojić, komandant, Cviko Radovanović, politički komesar, Dojčin Lukić, zamjenik političkog komesara i partijski rukovodilac, Jovan Radovanović - Jovaš, zamjenik komandanta, Nedim Šahinpašić, načelnik štaba, Bogdan Grgurić, intendant, Bogdan Maksimović, referent saniteta, Leon Fliker Luka, obavještajni oficir, i Lazo Mušicki, rukovodilac SKOJ-a.

Štab prvog bataljona sačinjavali su: Milo Mičić, komandant, Filip Gligorević politički komesar, Emin Bubić zamjenik komesara i partijski rukovodilac, Josip Alfirer-Pašadore, zamjenik komandanta, Đokan Jović intendant, Anka Voljevac, referent saniteta i Ostoja Stević, rukovodilac SKOJ-a. U četnim rukovodstvima prvog bataljona nalazili su se pored ostalih: Stevo Savić - Car, Jovo Mitrović, Rajko Obradović, Vojo Magazinović, Miloš Antić i Zivan Cvijetinović.

Štab drugog bataljona sačinjavali su: Perica Ostojić, komandant, da bi u ofanzivi u zimu 1943. godine za komandanta ponovo došao Jovan Radovanović - Jovaš, narodni heroj, a Perica Ostojić preuzeo dužnost zamjenika komandanta, zatim Abdulah Sarajlić - Teški politički komesar i Momo Nikolić intendant. U četnim rukovodstvima drugog bataljona nalazili su se pored ostalih: Vasilije Đojić, Milutin Božić-Kordun, Olga Banovići Milorad Petrović.

Štab trećeg bataljona sačinjavali su: Branko Stojanović-Krvavi, narodni heroj komandant, Muharem Merdžić-Merdžo, politički komesar, Jovo Živanović zamjenik komandanta, Joco Jović Tejanović intendant i Stevo Petrović, rukovodilac SKOJ-a. U četnim rukovodstvima trećeg bataljona nalazili su se: Mile Lazarević, Ilija Cvijetinović, Đoko Marić-Kokin, Branko Simikić i Stevo Pavlović.

1. U toku NOR-a 1941-1945 formirana su četiri majevička NOP odreda. Prvi, zvanično formiran 2. oktobra 1941. godine.

Drugi majevički NOP odred formiran je 18. novembra 1942. godine u selu Mačkovcu na Majevisi, koji je 25. marta 1943. godine, u dolini Lovnice kod Šekovića, preformiran u Majevičku grupu udarnih bataljona.

Treći majevički NOP formiran je u aprilu 1943. godine na Majevisi.

Podatke o djelovanju Odreda od dana formiranja do početka 1944. godine prikupio sam u razgovoru sa: Đorđom Đojićem, Brankom Stojanovićem - Krvavim, Milom Mičićem, Brankom Gajićem, Vojom Magazinovićem i Obrenom Đokićem.

Četvrti bataljon formiranje početkom novembra 1943. godine i po nacionalnom sastavu bio je muslimanski. Štab bataljona sačinjavali su Dževad Kobić- Kobo komandant, Sead Suljić politički komesar. U četnim rukovodstvima pored ostalih nalazili su se: Mehmed Brkić i Osman Suljić.

Odmah po formiranju, jedinice odreda su pored oružanih akcija, koje su izvodile na teritoriji Majevica i Semberije, uglavnom protiv četnika, ustaša i Zelenog kadra, organizovale po selima ovog područja političke konferencije i kulturne priredbe. Razvijena je vrlo živa politička aktivnost uz objašnjavanje vojne i političke situacije u Jugoslaviji i svijetu. Narod je obavještavan o uspjesima NOR-a i napredovanju crvene armije i zapadnih saveznika. Omladina je pozivana da stupa u Majevički partizanski odred, a posebno je govoreno o izdaji četnika, koji se zajedno sa ustašama i Nijemcima bore protiv svog naroda.

BORCI ČETVRTOG MAJEVIČKOG NOP-a I TREĆE VOJVOĐANSKE BRIGADE NAPADAJU BRČKO

Već prvih dana po formiranju zajedno sa jedinicama 16. vojvođanske divizije, Odred je uzeo učešća u borbama protiv neprijateljskih snaga. 19. oktobra otpočeli su koncentrični napadi jedinica 16. Vojvođanske divizije i 4. Majevičkog odreda na neprijateljski garnizon u Brčkom. Majevički odred sa 3. Vojvođanskom brigadom napadao je sa južne i jugoistočne strane grada iz pravca Čelića. Neprijatelj je u Brčkom imao vrlo jake snage: 5. i 8. domobransku pukovniciju, jedan haubički divizion, pionirski i bataljon DOMDO pukovnije, nešto ustaških snaga i žandarma. Spoljna neprijateljska odbrana bila je organizovana na samim prilazima gradu, povezana sistemom rovova i bunkera ispred koje su bile postavljene minske i žičane prepreke. Unutar samog grada bili su izgrađeni betonski bunker, a tvrdo građene zgrade takođe, su podešene za odbranu.

Tri noći uzastopno vršeni su napadi partizanskih snaga na utvrđeni grad. Plamtjele su rakete, čuli se rafali "šaraca", eksplozije bombi, grmljavina artiljerijskih eksplozija. Započinjali su i završavali se napadi paklenom puščanom i mitraljeskom vatrom, ali grad je dočekivao zoru neoslobođen. Pretrpjevši velike gubitke, naše jedinice su obustavile dalje napade na Brčko i povukle se na polazne položaje.

ČIŠĆENJE MAJEVIČKIH PROSTORA OD ČETNIKA I ZELENOG KADRA

Početkom novembra, kada je narastao na 600 boraca, Četvrti majevički odred je, sa brigadama 16. vojvođanske divizije, vršio čišćenje terena Majevica od četnika i zelenog kadra.

Dejstvo partizanskih jedinica bilo je usmjereno prema selima: Šepak, Kozluk, Tobut, Požarnica, Busija i Ravni Zavid. Akcije su izvođene po veoma nepovoljnim vremenskim uslovima, a u Kozluku protiv partizana zajedno su dejstvovali četnici i zeleno kadrovi.

Poslije povlačenja jedinica Trećeg korpusa NOV i POJ-a iz Tuzle i prodora 11. novembra 1943. godine, njemačkih oklopno-motorizovanih snaga u grad, došlo je, pod uticajem okupatorskih snaga, do većeg aktiviranja zelenog kadra i četnika u borbi protiv partizana, posebno na Majevici. U borbama koje na Majevici protiv zelenog kadra i četnika vode vojvođanski i borci Majevičkog odreda razoružano je oko Teočaka 200 legionara i predao se veći broj četnika. Koristeći angažovanje naših snaga u borbama sa četnicima i zelenim kadrom Njemačke i Domobranske snage učinile su pokušaj prodora iz Brčkog u pravcu Čelića. Majevički odred sa 3. i 5. Vojvođanskom brigadom napale su te neprijateljske snage i primorale ih da se povuku na brčanski mostobran. U toj borbi neprijatelj je izgubio 51 vojnika, 4 podoficira i 2 oficira, a zaplijenjen je i jedan tenk.

MAJEVICA I SEMBERIJA U NEPRIJATELJSKIM OPERACIJAMA "ŠNEŠTURM"

Učestali napadi njemačkih i ustaških snaga prema slobodnoj partizanskoj teritoriji i pojačana aktivnost zeleno kadrovskih i četničkih jedinica bili su nagovještaji nove neprijateljske ofanzive. Na ovo su upozoravali i izvještaji partijskih rukovodstava iz Tuzle, Brčkog i Sarajeva, te izvještaji obavještajnih službi NOP-a. Obaviješten o tome, Oblasni komitet KPJ za Istočnu bosnu izdao je uputstvo o preduzimanju zaštitnih mjera na oslobođenoj teritoriji. U uputstvu se, pored ostalog insistiralo na potrebi blagovremene evakuacije i sklanjanja ranjenika na sigurna mjesta, kao i na potrebu većeg angažovanja u organizaciji ilegalnog rada društveno-političkih radnika i organa narodne vlasti.

Veliki uspjesi snaga NOV i POJ u jesen 1943. godine ugrozili su položaj njemačkih snaga i Jugoslaviji i naveli njemačku komandu Jugoistoka da povede velike vojne akcije. U ovom planu nalazila se i operacija "Kugelblic" (loptasta munja) usmjerena na Istočnu Bosnu, s ciljem da **SÉ** na tom kao i na prostoru Sandžka razbiju snage NOV i POJ. Izvršena je koncentracija njemačkih snaga i na Tuzlanskom prostoru. 3. decembra pokrenute su njemačke jedinice sa područja Tuzle i njene okoline na izvršenje neprijateljskog operacionog plana "Kugelblic".

Poslije neuspjele operacije "Kugelblic", njemačka komanda je preduzela novu ofanzivnu operaciju "Šnešturm"-juriš po snijegu. Ova operacija je predstavljala nastavak ili drugu fazu plana "Kugelblic". Izvršivši brzo pregrupisanje svojih snaga neprijatelj je 20. decembra 1943. godine započeo novu operaciju angažujući nekoliko svojih divizija.

Neposredno pred početak te neprijateljske ofanzivne operacije, Majevički NOP odred i 16. Vojvođanska divizija nalazili su se na Majevidici, u reonu Mačkovca i Čelića, a partizanske bolnice u Trnovi, Srebreniku i Jablanici. Ostale snage trećeg korpusa bile su na prostoru Romanije.

Na samom početku ove ofanzivne neprijateljske snage su uspjele da 16. Vojvođansku diviziju odvoje od glavnine Trećeg korpusa, pa je odlučeno da se ona podijeli na dvije operativne grupe s tim da prva grupa djeluje na zapadnom dijelu Majevice ka Trebavi, a druga grupa je orijentisana prema istočnom dijelu Majevice, ka komunikaciji Tuzla-Zvornik. Između te dvije borbene grupe djelovao je Majevički NOP odred, sa dijelom snaga orijentisanih prema sjevernim obroncima Majevice.

U Semberiji, tačnije u bližoj okolini Bijeljine, nije bilo naših jačih snaga izuzev posadne jedinice koja je obezbjeđivala grad Bijelinu i čete za zaštitu komande mjesta i područja, te Trnovske bolnice. U toku ove ofanzivne Nijemci će nekoliko puta ulaziti u Bijelinu ali se nijesu duže u njoj zadržavali, već nastavljali pokret prema Brčkom ili Koraju, odnosno prema Zvorniku, gdje se nalazila glavnina snaga NOV i POJ.

Napadajući iz Brčkog i Tuzle, neprijatelj je vršio nasilno izviđanje prema Loparama, gdje se u to vrijeme nalazio četvrti Majevički NOP odred, lako opremljene tenkovima i motorizacijom neprijateljske jedinice su vraćene na svoje prvobitne položaje. 18. decembra Nijemcima pripadnicima 8. pješadijske pukovnije pošlo je za rukom da prodru u Čelić i Lopare, ali su istog dana, zahvaljujući snažnom otporu naših snaga, vraćene nazad. Pripadnici 8. pukovnije h. Brčkog vršili su u toku dana ispade prema Vršanima.

Majevički odred vodio je borbe i sa 5. domobranskom pukovnijom. Neprijatelj je napadan tamo gdje je bio najosjetljiviji. U isto vrijeme odred je vodio borbe i protiv četnika i razbijajući njihove jedinice sprečavao im je prodor prema Semberiji. Koristivši odsustvo Nijemaca, druga i 4. Vojvođanska brigada vodile su uspješne borbe sa jedinicama zelenog kadra koje su bile utvrđene u Kalesiji, Međašu i Prnjavoru. Tom prilikom više od 60 neprijateljskih vojnika izbačeno je iz stroja, dok su gubici Vojvođana bili 9. poginulih i 20 ranjenih.

Poslije žestokih borbi, koje je vodila u širem reonu Jelice i na komunikaciji Tuzla-Zvornik Druga operativna grupa vojvođanskih brigada, uspjele je da se probije u Birač, odakle se 31. decembra vratila na Majevidicu- istog dana kada je na sektor Mačkovac-Vukosavci stigla i Prva operativna grupa sa Trebave. U borbama koje je vodila na tom području Druga operativna grupa je imala oko 100 poginulih boraca.

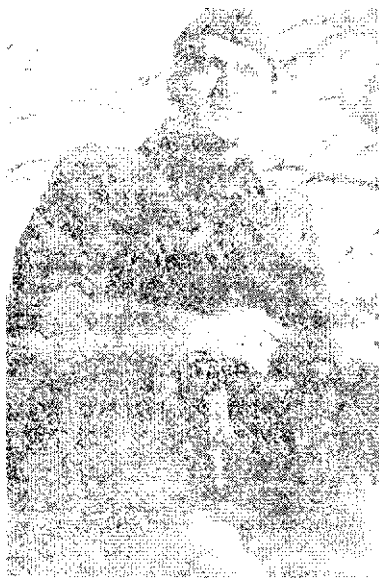
Krajem decembra 1943. godine Majevički odred je vodio teške borbe sa neprijateljem na Kamenitom brijegu i Karića vinogradu. Djelujući protiv brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, pretrpio je, tom prilikom, značajne gubitke. U toku borbe neprijatelju je pošlo za rukom da zaplijeni odredsku komoru. U takvoj situaciji odlučeno je da se Odred probije u pravcu Trebave. Izvlačenjem njegove glavnine iz borbe štitio je prvi bataljon, koji je, da bi zavarao neprijatelja vršio protiv napade. Kada je odred trebao da se noću prebaci preko ceste između Lopara i Mačkovačkog mosta u pravcu Kozjaka, naišao je na položaje neprijatelja posjednute tenkovima i bornim kolima, ali je ipak bez gubitaka uspio da se probije u planiranom pravcu.

Pored stalnih borbi i gubitaka borački sastav odreda pratili su i druge teškoće: premorenost, glad, slaba odjevenost, velika hladnoća i snijeg, kao i slaba snabdjevenost sa municijom. Sve je to uticalo na opadanje borbenosti naročito kod mladih boraca. Bilo je pojava dezertersva, naročito kod četvrtog bataljona. Ljudstvo ovog bataljona u najvećem broju bilo je mobilisano, a ranije se nalazilo u jedinicama muslimanske legije i domobrana. Politički kolebljivci napuštali su odred i najčešće prelazili u jedinice zelenog kadra. Izlaz iz krize tražen je u pojačanom političkom radu.

ODRED ODLAZI PREMA SREBRENIKU

Poslije prelaska ceste Lopare-Mačkovac, odred se spuštao prema selu Rašljani, gdje je naišao na kolonu Nijemaca, koji su išli u pravcu Srebrenika. Oni nijesu primijetili partizansku kolonu. Nekoliko dana, po visokom snijegu i velikoj hladnoći odred je manevrisao na tom terenu. Na Majevicu se Odred vratio znatno oslabljen. U talasu dezerterstava u zeleni kadar prešao je čak i jedan politički komesar i zamjenik komesara čete iz četvrtog bataljona i odveli su veći broj boraca-zapisao je Đorđo Đojić komadant odreda.

Povratkom Odreda na teritoriju Majevice i Semberije završila se neprijateljska ofanziva. Odred se brzo oporavljao i popunjavao novim borcima, pa je ubrzo osposobljen za izvođenje ozbiljnih borbenih dejstava. Zimskom neprijateljskom ofanzivom 1943 i 1944. godine bio je zahvaćen samo dio Majevice i Semberije, pa je zahvaljujući tome civilno stanovništvo uspjelo da izbjegne veće zločine okupatora i njegovih pomagača. Nijesu otkrivene ni bolnice u Jablanici, Srebreniku i Trnovi. Sačuvani su partijski radnici na terenu i odbornici. Daleko više gubitaka pretrpjele su dvije Majevičke brigade u "Krivajskoj operaciji": 15 majevička brigada je samo u tri dana borbi u dolini Krivaje imala 315 izbačenih iz stroja, dok je 17. brigada u probodu preko Romanovaca izgubila 127, među kojima i veći broj prekaljenih boraca i rukovodilaca. Na Romanovcu je teško ranjen i komadant 17. majevičke brigade Veljko Lukić Kurjak narodni heroj.

Đorđo Đojić

™

Ratko Perić

Radivoje Kovačević

KOMANDANTI ČETVRTOG MAJEVIČKOG NOP ODREDA

U zimskoj neprijateljskoj ofanzivi 1943-1944. došlo je do znatnog aktiviranja i oživljavanja četničkih i zelenokadrovskih snaga na području Sjeveroistočne Bosne. Koristili su se okolnostima što su jedinice NOV i POJ bile angažovane u borbama protiv Nijemaca i ustaša i nijesu prihvatili frontalnu borbu. Naslanjajući se na okupatora, četnici, ustaše, legija, zelenokadrovci su sistematski ometali ekonomsko i vojnopolitičko sređivanje oslobođene teritorije, vršeći često ubistva saradnika NOP-a i odbornika ponovo uspostavljenih organa narodne vlasti.

Za čitavo vrijeme zimske neprijateljske ofanzive 1943-1944. postojala je aktivna saradnja četnika i njemačke vojske. To se vidi i iz korespondencije komadanta majevičkog četničkog korpusa kapetana Steve Damjanovića Leke sa komadantima četničkih brigada. Obarčajući im se 24. decembra 1943. godine pored ostalog on piše: "Kola sam poslao za municiju u Simin Han, i čim stignu poslaću Vam potrebno sledovanje. Istina, Nijemci se ljute što tako često tražimo municiju i ne vjeruju da se sve to troši u borbi protiv komunista, zato zavedite najeveću štednju u municiji." Dalje piše kako je Miloš Erkić, komadant Tuzlanske četničke brigade zarobio i Nijemcima isporučio 25 partizana, "Stoje mnogo pozitivno uticalo na njihovo (misli na Nijemce) držanje prema nama. Zato treba preduzeti sve mjere čišćenja terena od partizana i, po svaku cijenu, loviti i poslednjeg njihovog naoružanog čovjeka. Sve njihove simpatizere koji se ponose

njihovom snagom bez ikakve milosti smjesta uništiti u korijenu-podvlači Damjanović pa zaključuje: "Sve što treba ubiti-ubijte, zapaliti-zapalite, opljačkati u korist četnika-opljačkajte. Nemojte poslije da bude riječi kajanja i nemojte da se plašite docnije odmazde sa njihove strane Ovo je rat, ovoj e revolucija.

Vrijeme po završetku neprijateljske ofazive pa do sredine januara 1944. godine iskorišćeno je i za sređivanje i popunu brigada i odreda na području Majevice i Semberije. U januaru . Majevičk NOP odred dao je 200 boraca za popunu 15. Majevičke brigade, a kasnije još 50 boraca za popunu 16. Muslimanske brigade.

NAPADNA TUZLU

Sredinom januara 1944. godine Štab Trećeg korpusa donio je odluku i izdao zapovijest za napad na neprijateljski garnizon u Tuzli. Napad na Tuzlu počeo je 16. januara 1944. godine Ubrzo se pokazalo da je odnos snaga bio veoma nepovoljan za jedinice NOV. U to vrijeme neprijatelj je u Tuzli imao: Treću lovačku brigadu, Petu i Osmu lovačku i jednu artiljerijsku pukovnicu, a u toku noći između 13 i 14 januara iz Doboja je, kao pojačanje stigla i borbena grupa "Švarc". Dok su vođene borbe za oslobođenje Tuzle, četvrti Majevički odred je zatvarao pravac Brčko-Tuzla i vodio borbe sa četnicima i ustašama na sektoru Čelića.

Borbe za Tuzlu su potrajale do 20. januara. Napad, međutim, nije uspio, a gubici trećeg korpusa bili su oko 300 poginulih i teže i lakše ranjenih boraca.

Po prekidu napada na Tuzlu na Majevicu su stigle 15. Majevička i 16. Muslimanska brigada Tu su zatekle prvu Vojvođansku brigadu i Majevički odred, koji su, sa linije Koraj, Vukosavci Čelić, zatvarali pravac od Brčkog. Sa tim jedinicama na Majevicu je stigao veliki broj ranjenika teži su smješteni u Jablaničku i Trnovski bolnicu, a lakši po kućama Majevičkih i Semberijskih domaćina.

U drugoj polovini januara komandant 4. Majvečkog NOP odreda, Đorđo Đojić razbolio se oc tifusa, pa je upućen na liječenje u Bijeljino. Za komadanta Odreda postavljen je Ratko Perić narodni heroj, koji je, kao komandant 15. Majevičke brigade, krajem septembra 1943. godine bio ranjen u borbama za oslobođenje Tuzle. Pošto je već bio prezdravio mogao je primiti ovi dužnost.

Osjetivši da se partizanske snage u većem broju koncentrišu na Majevicu, neprijatelj je na njih uputio motorizovanu kolonu koja se kretala pravcem Brčko - Čelić - Koraj -Bijeljina, na prostoru na kojoj se nalazila 15. Majevička brigada. U to vrijeme Majevički odred je, sa svoja dva bataljona zatvarao pravac Čelić -Lopare, kako bi spriječio neprijatelja da 15. Majevičkoj brigadi s leđa zadaje udarac. Jedan bataljon Majevičkog odreda nalazio se na obezbjeđenju bolnice u Jablanici. L trodevnim borbama, od 29. do 31. januara, na liniji Koraj-Tunjevac-Bijeljina, 15. Majevička brigada, zajedno sa majevičkim odredom, izbacila je iz stroja veći broj neprijateljskih vojnika Stoga je neprijatelj bio prisiljen da dovlači pojačanja iz Brčkog, a prvog februara se preko Zabrđa probio u Bijeljino.

Ova njemačka kolona imala je zadatak da bočno obezbjeđuje njemačke jedinice koje su se kretale od Doboja preko Tuzle prema Srbiji. Poslije ovih borbi 15. Majevička brigada je napustila Majevicu i preko Jelice se prebacila u Birač, odakle će se nešto kasnije, u sastavu 17. Istočnobosanske divizije, zaputiti u Srbiju, gdje uzima aktivnog učešća u borbama protiv okupatorsko-kvinskih snaga na ovom području.

Istovremeno je nastavljeno grupisanje četničkih i snaga zelenog kadra na području Podrinja. Odlučeno je da naše snage napadnu i razbiju ove neprijateljske jedinice. Akciju je, po veoma nepovoljnim vremenskim prilikama, jakoj zimi i velikom snijegu-uspješno izvela prva Vojvođanska brigada s jednim bataljonom Majevičkog partizanskog odreda. Ove zelenokadrovске i četničke grupe su u osnovi imali zadatak da, svojim okupljanjem na širem području Podrinja, sadestvuju sa četnicima iz Srbije i Nijemcima iz Zvornika u protjerivanju jedinica NOV iz Semberije.

Dok su jedinice NOV u zimu 1943-1944. vodile borbe na Trebavi i u Podrinju, Nijemci su uspjeli da organizuju i dobro naoružaju zeleni kadar naročito u Čeliću i Ratkoviću. Zahvaljujući tome ove neprijateljske jedinice su postale vrlo agresivne, teroristički narod i ubijajući saradnike NOP-a. S tim u vezi je odlučeno da se ta neprijateljska uporišta likvidiraju. U napadu je učestvovala jedna Vojvođanska brigada i jedan bataljon Majevičkog odreda.

Međutim, napad nije uspio zbog, prije svega, uporne odbrane dobro utvrđenog neprijatelja, a i ne blagovremenog i vremenski neusklađenog napada partizanskih jedinica. Vojvođani su pretrpjeli znatne gubitke. Pored 21 poginulog imali su i 26 ranjenih boraca. Među poginulim bili

su i komadant trećeg bataljona Radovan Simić i komesar prvog bataljona Gligor Pendić. Neprijatelj je imao 24 poginula i 34 ranjena vojnika.

Poslije dva dana su Prva, Treća i Peta Vojvođanska brigada sa dijelom Majevičkog partizanskog odreda, ponovo napale ta neprijateljska uporišta. Ovog puta su zelenokadrovci, ohrabreni tolikim ishodom ranijeg napada partizana, svoju odbranu organizovali izvan utvrđenih zgrada, u selima i tu su neopreznost skupo platili. Naše jedinice su ubitačnom vatrom na samom početku borbe nanijele zelenokadrovcima velike gubitke. Neprijatelj se zahvaćen panikom, u neredu povlačio, ostavljajući svoje mrtve i ranjene. U toj borbi ubijeno je 207 pripadnika zelenog kadra.

FORMIRANJE 36 138 DIVIZIJE NOV-e

Brojnim narastanjem vojvođanskihi istočnobosanskih jedinica NOV-e u Istočnoj Bosni, došlo je do formiranja još dvije divizije-36. Vojvođanske i 38. Istočnobosanske. U to vrijeme od boraca iz Srbije formiran je takođe Mačvanski, a sredinom marta i Podrinjski partizanski odred.

Ušavši u sastav 38. divizije, 17. Majvička brigada se na Majevicu vratila znatno oslabljena, pa se popunila borcima iz Majvičkog odreda, terenske čete i prezdravljenim ranjenicima i bolesnicima. Popuna brigade vršena je u vrijeme kada je neprijatelj pripremao novu veliku ofanzivu protiv jedinica NOV u Semberiji i na Majevisi. Zapravo, sredinom februara rukovodstvo NOP-a na Majevisi je obavješteno da neprijatelj dovlači nove snage u Srem, prema Savi. Saznavši to, rukovodstvo NOP-a, a naročito štabovi jedinica nastojali su da se vrijeme do početka neprijateljske ofanzive maksimalno iskoristi za sređivanje i popunu jedinica. To je, inače, vrijeme kada je komadant zelenog kadra Rešad Topčić izjavljivao da se njegova vojska "ne bori ni za Njemačku, ni za Rusiju, nego za Englesku", dok je četnički komadant kapetan Stevo Damjanović Leko naređivao svojim potčinjenima "da sa muslimanima sve starješine i vojnici imaju da održavaju što prijateljskije odnose, u duhu našeg započetog rada".

Početkom marta 1944. godine vojvođanske divizije su na sektoru Sapna-muslimanski Skočić-muslimanski Šepak, izvele akciju protiv četničke brigade Milana Ostojića i jedinica zelenog kadra Rešada Topčića. Prije izvršenja ovog zadatka druga Vojvođanska brigada protjerala je iz Teočaka 250 zelenokadrovaca koji su tu stigli kako bi zajedno sa četnicima, napali partizansku komoru koja je transportovala hranu za Šekoviće. Zarobljeni zelenokadrovci izjavljivali su da postoji stalna veza sa četnicima koji ih obavještavaju o pokretanju partizanskih jedinica.

POKRETANJE NOVE OFANZIVE NA SVJEVEROISTOČNU BOSNU

Početkom 1944. godine uočeno je prikupljanje značajnih njemačkih snaga u Sremu i Slavoniji. U sklopu tih snaga nalazila se i 13. SS divizija, koja je po dolasku iz Njemačke postavljena duž željezničke pruge od Vinkovaca do Rume!

Kako je Vrhovna komanda Njemačke vojske sagledala strateške vojne planove Vrhovnog štaba NOV i POJ i uočila da se u Istočnoj Bosni nalaze znatne partizanske snage, izdala je naređenje komandi druge oklopne armije da, u Tuzlansko područje uputi 13. SS "Handar" diviziju. Značilo je to, ustvari, pokretanje snažne ofanzivne operacije na područje Istočne Bosne. U ovoj ofanzivi, pored 13. SS divizije, angažovali bi se i 7. SS "Princ Eugen" i 369. "Vražija divizija", 3. lovački domobranski zdrug, ustaške i brojne četničke i zelenokadrovke jedinice.

Na području Majevice, Semberije i Posavine nalazile su se u to vrijeme: Štab 38 divizije sa 17. Majvičkom brigadom i Četvrtim majevičkim NOP odredom; 16. i 36. Vojvođanska divizija sa Drugim Sremskim odredom. Majevička brigada sa Majevičkim odredom nalazila se u reonu Trmove, Čengića, Tobuta, Vukosavaca i Jablanice; 16. Vojvođanska divizija na desnoj obali Save od ušća Drine do pred Brčko i 36. Vojvođanska divizija nalazila se zapadno od drumu Brčko-Tuzla, u rejonu Vražići-Zovik i Humci-Nahviovci. Pod komandom ove dvije divizije nalazili su se i dijelovi 38 divizije: 18. hrvatska brigada u rejonu Srnica, Posavsko trebavski NOP odred u rejonu Bukvika-Vitanovića, i Tuzlanski NOP odred na prostoru Zahirovića i Straže.

Štab 3 korpusa, odmah nakon prebacivanja snaga 13 SS divizije u reon Brčkog i Brezova Polja, naredio je 16 diviziji da zatvori pravac koji vodi prema slobodnoj teritoriji Majevice i

16. Ahmet Đolnagić: borbe u Istočnoj Bosni između dva oslobođenja Tuzle; Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, "Univerzal Tuzla 1987 godine strana 343.

17. Zbornik NOR, tom 4/26, dok. 9.

Semberije, istočno od Brčkog, a 36 diviziju je postavio na pravcima koji vode prema slobodnoj teritoriji na zapadnim obroncima Majevica i Posavine.

Nijemci su 13. SS "Handžar" diviziju najprije upotrijebili na području Semberije i u dijelu Posavine.

PARTIZANSKE BOLNICE

Početkom marta 1943. godine donesena je odluka da se izvrše sve potrebne pripreme za razmještanje partizanske bolnice u Šekovićima, Birač, na pogodnije lokacije sa stanovništva, prije svega bezbjednosti ranjenika rekonvalescenata i bolesnika, a onda i boljih uslova u pogledu liječenja, njege i ishrane. Odluka je donijeta u vrijeme kada je glavnina partizanskih snaga u Istočnoj Bosni, 6. Istočnobosanska brigada i Majevička grupa udarnih bataljona, krenuli u susret Glavnini snaga VŠ NOV i POJ koje će voditi teške borbe sa jakim i brojnim neprijateljem na širem području Sutjeske.

Donošenje ovakve odluke uslovljeno je porastom broja ranjenika i bolesnika. U vrijeme ofanzivnih operacija koje je izvodio neprijatelj u drugoj polovini godine i velikih borbi koje su jedinice trećeg korpusa vodile za oslobođenje većeg broja mjesta i gradova u Istočnoj Bosni Oblasni komitet KPJ za Istočnu Bosnu procjenio je da su uslovi za smještanje bolnice sa brojnim ranjenicima najpovoljniji na Majevici i Semberiji. Izvršena je, koncentracija bolničko-partizanskiP kapaciteta na Majevičko-semberijsko područje. Izbor mjesta za smještanje ranjenika zavisio je, ne samo od pogodnosti za ishranu i drugih materijalnih obezbjeđenja, već i od raspoloženja privrženosti naroda Narodno oslobodilačkoj borbi.

Imajući u vidu sve navedene okolnosti donijeta je odluka da se bolnice za prihvatanje ranjenih bolesnih boraca Trećeg korpusa NOV i POJ organizuju u području Donje Trnove¹⁹, Jablanice Srebrenika. Svi ovi bolnički kapaciteti nosili su kasnije jedinstven naziv: Bolnica br.2 Trećeg korpusa NOV i POJ, za razliku od bolnice u Šekovićima koja je registrovana kao bolnica br. 1.

18. 13. SS divizija formirana je u maju 1943. godine. Polovinom februara 1944. godine pošte je završena obuka u Njemačkoj, divizija je upućena u Jugoslaviju. U oficirskom sastavu divizije bili su Nijemci, svega 10% muslimani i Hrvati, dok je među podoficirima bilo 50% muslimana Hrvata. Borački sastav 70% muslimani. U svakom bataljonu 13. SS divizije bio je po jedan imam vjerski službenik. Poslije dolaska u Jugoslaviju i kraćeg zadržavanja Sid-Vinkovci, 10 marta 1944 divizija je krenula u Istočnu Bosnu. Za cijelo vrijeme svog krvavog puta i boravka u Istočnoj Bosni 13. SS divizija imala je svu vlast u svojim rukama. Podređene su joj bile sve ustaške, domobranske, zelenokadrovske, legijske i četničke jedinice. Na teritoriji Jugoslavije 1. č SS "Handžar" divizija ostala je do kraja septembra 1944. godine.

Kapitulirala je u Koruškoj, Austrija predavši se jedinicama britanske vojske.

19. Donja Trnova leži na poslednjim ograncima planine Majevica. Tamo gdje se ova planina blagom padinom spušta u dolinu rijeke Modran-Janja. Kuće su rasute po živopisnim brežuljcima blagim kosama. Donja Trnova je, prema zadnjem popisu, imala 250 domaćinstava sa 1.640 stanovnika, od kojih je 48 otjerano u ratno zarobljeništvo 1941. godine, 260 su bili borci NOR-a od njih je 123 poginulo u toku rata. U pripremama za ustanak 1941. godine Trnovci su se našli i prvim redovima. Čitavo selo bilo je angažovano u Narodnooslobodilačkoj borbi u kojoj će **SC** puškom u ruci učestvovati 262 Trnovca, među kojima i 33 žene i 20 pionira, dok su svi ostali bili aktivisti NOP-a. Tokom rata u Komunističku partiju Jugoslavije primljeno je 70, SKOJ dva puta toliko. U partizanskoj borbi, kao aktivisti NOR-a, a onda i kao žrtve fašističkog terora poginulo je 215 mještana ovog sela. Partijska organizacija od četiri člana formirana je 1941. godine a kasnije se brojno stanje stalno povećavalo. U isto vrijeme formirana je i organizacija SKOJ-a. Početkom 1942. godine izabran je i prvi NOO koji je, s partijskom i skojevskom organizacijom preuzeo svi brige oko daljeg razvoja NOP-a. Negdje sredinom 1942. godine u Donjoj Trnovi je formirana tehnika za štampanje vijesti i drugog partijskog materijala. Vijesti su redovno štampane na dva-tr tabaka roto papira i, putem kurirske službe, otpremane u okolna sela i Bijeljini.

U ratnoj 1943. godini Trnova je nastavila da živi intenzivnim partizanskim životom. NOO, partijske ćelije i skojevski aktiv, organizacija AFŽ -a i sve druge društvene organizacije djelovale su punom snagom. Trnova je postala pravi centar političkog i drugog rada u ovom kraju. Pored ostalog bila je svojevrsna raskrsnica između Birča, Srema, Semberije, Majevica, Posavine i Mačve. Svi oni koji su išli iz Birča, Srema i Semberije prolazili su kroz Trnovu. Tu bi se zadržavali i odmarali savjetovall i upućivali u štabove komitete i odbore. U Trnovu je doturana hrana i drugi

PRIPREME I UREĐENJE PODZEMNIH SKLONIŠTA-BAZA

Sa pripremama za doček i prijem ranjenika iz Šekovića, a onda i onih koje su se nalazili pri jedinicama odpočelo se odmah, po dobijanju odluke Oblasnog komiteta KPJ početkom marta 1943. godine. Pristupilo se prvo kopanju podzemnih skloništa-baza za ranjenike. Određen broj je iskopan još u toku 1942. godine, za sklanjanje hrane, tehnike i drugih materijala. Prva iskopana baza bila je u kući Cvike Simića, namijenjena sklanjanju radio -materijala. Nekoliko skloništa bilo je pravljeno za partisko-političke radnike, koji su boravili u Trnovi. Tu su ostali i pojedini ranjenici i bolesnici, radi liječenja i oporavka. Prve baze su smještane u blizini kuća, u štalama i najbližoj okolini. Znači, u Trnovi se nije bilo bez iskustva u građenju i korišćenju baza, ali ih je trebalo ovog puta mnogo više, za smještaj velikog broja ranjenika, posebno težih i nepokretnih. Baze su kopane, uglavnom, u šumarcima i sklonitijim mjestima, dalje od puteva i staza na ocjeditom zemljištu.

RANJENICI NA OPORAVKU U TRNOVSKOJ BOLNICI

Veličine baza bile su različite, zavisno od namjene. Za smještaj ljudi pravljene su najmanje za dva i najveće za deset ranjenika i bolesnika. Visina jedan i po i dužina najmanje dva metra, širina zavisna od potrebe i mjesta gdje se kopala baza. Unutrašnjost baze bila je ograćena koljem i prućem, a negdje je oblagana i daskama, pokrivena gredama a preko njih postavljenim oblicama ili prućem. Sve je to prekriveno zemljom i, na kraju, površinskim slojem, ustavri, busenjem skinutim sa tog mjesta. Tako je mjesto gdje je iskopana baza dobijalo prvobitan izgled. Baze kopane ispod žbunja i njegovim vraćanjem na prvobitno mjesto postizalo se vjerno maskiranje. Praktikovalo se, isto tako, da se na samoj bazi zasađuje novo šiblje, koje bi odgovaralo okolini. Za ventilaciju su ostavljani vrlo mali i neprimjetni otvori izvedeni kroz žbunje pored drveta u živici. Dno baze obično je imalo blag nagib da se ne bi zadržavala voda koja je, diskretno kroz mali otvor oticala van baze.

¹⁹ Materijal, pa odatle slati dalje. Isto tako i ljudi aktivisti NO pokreta. Trnova ne samo da je bila centar NOP-a u Bijeljinskom srezu već i uzorno parizansko selo u cijeloj Sjeveroistočnoj Bosni, koje je od početka do kraja rata ostalo partizansko, bez ikakvog kolebanja i osipanja. Kao i u 1942. u selu su i u 1943. godini boravili istaknuti partisko-politički radnici Istočne Bosne. Gotovo kompletan Pokrajinski komitet KPJ za BiH ovdje se sastajao. Kada je 13 avgusta 1943. godine oslobođena Bijeljina zaplenjena je i donijeta u Trnovu kompletna štamparija. Pokrenuto je odmah i štampanje prvog i drugog broja lista "Oslobođenja". Kuriri su list raznosili u druga sela i krajeve Bosne. Štamparija je radila neprekidno sve do početka aprila 1944. godine, do nailaska 13. SS "Handžar" divizije.

Baze su patosane daskama ili, granjem a zatim je prostiran deblji sloj slame. Preko slame često je prebacivan neki prostirač od džakova, lanene ponjave ili šarenica. Jastuci su bili natrpani slamom ili ljuštinom od kukuruza, a ponekad i perjem. Kasnije, kada su ranjenici bolesnici smiještani u kuće, bolnice su snabdijevane, ćebadima, čaršafima zapljenjenim od neprijatelja, ćilimima i jastucima koje su davali seljani. Sva ta posteljina je, u slučaju nailaske neprijateljske vojske, zajedno sa ranjenicima i bolesnicima unošena u baze.

Otvori na bazama bili su upravo toliki da se čovjek kroz njih mogao uvući - sam ili na nosilima. Kapak otvora bio je vješto maskiran. Najveći nedostatak baza bila je slaba ventilacija. Bilo je slučajeva gušenja ranjenika i bolesnika. To je naročito bio slučaj kod baza koje su kopane u jesen 1943. i na početku 1944. godine. Pri kopanju baza, a ono je vršeno noću, vodilo se računa da o tome zna što manji broj ljudi, da jedno lice ne zna za više baza, zapravo da zna samo za one u čijem je kopanju i uređenju učestvovalo. Za sve baze znao je samo mali broj najodgovornijih ljudi, koji su to, po prirodi svojih zadataka, morali da znaju, jer su planirali njihove građenje, određivali lokacije, brinuli o opremi.

Bilo je, ali su to izuzeci, slučajeva da su baze kopane u blizini drumova, odnosno seoskih puteva. Računalo se na to da neprijatelj nije mogao ni pretpostaviti da se tu mogu nalaziti baze sklanjati ranjenici. Jedna takva baza, prema pričanju Miloša Ilića, nalazila se ispod puta koji je vodio od Trnove za Suvo Polje.

Baze u kućama, štalama i baštama gradili su sami domaćini i uređivali ih kako su najbolje mogli i umjeli. Otvori su se, obično nalazili: u kućama iza vrata, peći, i u podu sa podignutim daskama, u štalama ispod jaslara, u podrumima ispod kaca i slično.

**PARTIZANSKI RANJENICI
PRELAZE RIJEKU**

U toku marta 1943. godine, su se 6. Istočnobosanska brigada i Majevička grupa udarnih bataljona spremali da napuste teritoriju Birča i krenu u susret Glavnini snaga Vrhovnog štaba NOV i POJ, koje su se probijale na pravcu Neretva-Sutjeska. Bolnica br. 1 sa ranjenim, bolesnim i iznemoglim partizanima, koja se nalazila u Šekovićima i okolnim selima, trebala je, takođe uskoro da napusti Birač i krene na Majevicu, u Trnovu i obližnja naselja. Za rukovodioca bolnice određena je dr. Roza Papo, dotada referent saniteta Majevičke grupe udarnih bataljona.

"Bilo mi je veoma teško i žao da se rastanem od brigade-pričala je doktor Roza Papo. Tada sam prvi put u partizanima zaplakala, jer sam smatrala da je najbolje i najljepše biti sa jedinicom. Ali, naređenje se moralo izvršiti."

Ovo su riječi žene intelektualca i revolucionara, koja je odmah po dizanju ustanka 1941. godine, na poziv partije, napustila Olovo, gdje je radila kao ljekar i pridružila se prvim, malobrojnima grupama ustanika. Prvo je bila referent saniteta, Ozrenskog partizanskog odreda, gdje je vrlo brzo, svojim radom, zalaganjem i požrtvovanjem, krajnje ljudskim i humanim odnosom stekla nepodijeljene simpatije i zadobila povjerenje svih koji su je poznavali.

Januara 1942. godine nalazila se sa bolnicom u Brezicima na Ozrenu. Pri napadu neprijateljskih aviona na bolnicu, doktor Roza Papo bila je teže ranjena. 2. avgusta iste godine, prilikom formiranja 6. Istočnobosanske brigade, nalazila se u njenom sastavu ako referent saniteta drugog bataljona.

Po odlasku 6. brigade i Majevičke grupe Udarnih bataljona, nakon nekoliko dana krajem marta, dobijeno je naređenje da se bolnica pripremi za pokret na Majevicu. Vijest je sa olakšanjem i oduševljenjem primljena od većine ranjenika i bolesnika, jer je u Birču bezbjedonosna situacija, odlaskom glavnine partizanskih snaga, bila vrlo nepovoljna, a stizale su i vijesti o pripremi romanijskih četnika da napadnu na bolnicu. Znali su, isto tako, da će na Majevidi imati znatno bolje uslove za smještaj, liječenje i oporavak. Osim toga, priličan broj ranjenika i bolesnika bio je rodom iz Semberije i sa Majevice. Pripreme za pokret izvršene su brzo. Desetak težih ranjenika ostavljeni su u kućama, kod aktivnista NOP-a, a pripremljene su i baze za njihovo sklanjanje u slučaju nailaska neprijatelja; sa njima su ostale i bolničarke.

KOLONA RANJENIKA KREĆE PREMA MAJEVICI

Osvanuo je 31. mart 1943. godine. Sunce je obasjalo brda koja okružuju manastir Lovnicu i konak u kome je bila smještena bolnica. Manastir se nalazio u dolini istoimene rječice gdje sunčevi zraci kasnije dopiru, pa je dosta svježije. Poslije doručka i podjele suve hrane za put, izvršene su pripreme za pokret. Formiran je ešalon pješaka i ešalon konjenika. Naređen je pokret. Kolona je krenula u pravcu planine Bišine.

U toku pokreta kolona se povećavala, jer su joj se priključivali ranjenici i bolesnici, koji su liječeni u usputnim selima, tako daje, na kraju, bolnica brojala oko 100 lica. Kolona se, po strmoj i vijugavoj pješačkoj stazi, kretala vrlo sporo. Ulagani su veliki naponi da se put savlada. Doktor Roza Papo kretala se, takođe, sa puno napora. Pored toga, sve vrijeme puta bila je opsjednuta brigama: hoće li ranjeni i bolesni uspjeti da izdrže naporan put dug oko 80 km; kako prebroditi Spreču i proći Kalesiju, gdje su, prilikom svakog ranijeg nailaska, partizani napadani od ustaša i muslimanske milicije. Bez obzira što je kolona imala jako obezbjeđenje, znala je dr. Roza Papo da će ih i na Jelici sačekati i prihvatiti jedan bataljon partizana s Majevice, ali je, ipak, bojazan od neizvjesnosti pritiska.

Po podne kolona je prešla planinu Bišinu i zaustavila se u selu Raševu. Tu je ranjenicima podijeljena hrana i dat odmor. Pred mrak je nastavljen put. Duboko u noć kolona je naišla na rijeku Spreču. Prelazak je vršen ispod samog brda Visa na kome se nalazilo neprijateljsko uporište. Vide se i vatre. U koloni je tišina. Odmah po prelasku rijeke nailazi sena cestu koja vodi od Zvornika prema Tuzli. Kreće se užurbano. Čak se ni konji ne čuju-kao da znaju da treba da tiho hode. Poneki se, ipak, spotakne o kamen, a konjovodac ga trgne, kao da ga opominje na obaveznu tišinu. "Brže, drugovi, brže!" Požuruje šapatom komandant obezbjeđenja, stojeći kraj ceste.

**SELJACI SA
MAJEVICE
PRENOSE
PARTIZANSKE
RANJENIKE**

"Negdje u ponoć začelje kolone je prešlo cestu. Do Jelice je daleko, a nailazi i nova opasnost selo gdje kolonu svakog časa može napasti muslimanska milicija. Pješaci-ranjenici osjećaji veliki zamor. Neki se povode, pridržavajući se, i po dvojica, konjima za repove. Kolona se oteglala jer su neki počeli da zaostaju. Oglašava se tiho, Petko Kamhi: "Požurimo, drugovi, nema još mnogo do Jelice." To on bodri drugove i tješi, i sam iznemogao. Sve nedaće su, srećom, ostale za kolonom. Stigli su, željni predaha, u Trnovu, svu na nogama, gostoljubivu, brižnu, raširenih ruku...

Najzaposlenija dolaskom u Trnovu, bez sumnje, bila je dr. Roza Papo. Pored toga što je vršile dužnost upravnika bolnice, bila je i jedini ljekar u bolnici. Posao je bio vrlo naporan, tim prije što je bolnica bila smještena u tri sela. Odmah po dolasku i smještaju u Trnovu, Roza je obukla seljačko odijelo. Prilikom obilaska ranjenika, uz nju je uvijek bio jedan pratilac, koji je poznavac teren i bio spreman da je zaštiti, ukoliko bi usput naišla na nekog nepoželjnog. Pored ranjenih bolesnih boraca, liječila je i mještane. Seljaci bi joj tom prilikom, u znak zahvalnosti, davali razne poklone, koje je stavljala u torbu i nosila ranjenicima i bolesnicima.

Odmah po dolasku u Trnovu, upravnicu bolnice dr. Rozu je Roduljub Čolaković, koji se tu zatekao, upozorio da to jeste slobodna partizanska teritorija, ali da se dešava da neprijatelj iznenada naiđe kroz selo i "pročešlja ga". Zbog toga se stalno mora biti na oprezu-kako bi se ranjeni i bolesni, u slučaju, opasnosti mogli na vrijeme skloniti u baze. Na to su je upozoravali i mještani, spremni da joj u svakoj prilici, pa i toj najtežoj priskoče u pomoć.

Na zadacima izviđanja i obavještavanja, bile su angažovane grupe omladinaca i omladinki. Nalazili su se doslovno na svakom čuviku odakle su osmatrali okolinu. Samo nekoliko dana po dolasku, 5. aprila, naišli su neprijateljski vojnici. Svi pokretni ranjenici i bolesnici sklonjeni su u obližnju šumu Lazarevicu. Međutim, nastao je problem sa onim koji su morali ići u baze. Još se nijesu ni odmorili kako treba od napornog puta, a već su morali u hladne i nedovoljno opremljene baze. Zbog toga su neki pokušali da se suprostve ovom naređenju. Međutim, drugog izlaska nije bilo. I začas su, uz pomoć mještana, zajedno sa bolničkim osobljem, "zabazirani". Sobe u seoskim kućama brzo su provjetrene i svi tragovi boravka ranjenika uklonjeni.

BAZE SE GRADE DANONOČNO

Jedna od baza, na brzinu iskopana na njivi Boje Pantića, nije mogla biti na vrijeme završena, pa su na otvor nabacane daske, a na njih zemlja oranica. Po tom je to sve podrljano i na sam krov baze ostavljena drljača. U bazi se nalazilo 6 ranjenika, među kojima i komadant bataljona Tomo Manjkalović, Romanijac iz 6. Istonobosanske brigade.

Ubrzo je Bojinom njivom zagazio streljački stroj domobrana. Taj prizor je posmatrao Branko Stojanović Krvavi, koji se kao ranjenik, nalazio u obližnjoj šumi. Kasnije je pričao: "Uhvatio nas je panični strah kada smo ugledali kako dvojica domobrana idu prema drljači. Zastao nam je dah. Najednom, kada smo očekivali najgore, sjeli su na drljaču, otvorili torbice u kojima su imali hranu i počeli da jedu." U bazi je nastala teška situacija. Bombe su pripremljene-za svaki slučaj. Tomo je odozdo, iz baze, podupirao daske, da ne bi, pod težinom vojnika, počele propadati, ili se zemlja osipati. Na kraju sve se dobro završilo. Vojska je napustila selo ne obavljena posla. Nijedna baza nije otkrivena, niti su tada preduzimane ma kakve represivne mjere prema stanovništvu.

Istog dana, negdje oko 17,00 časova, ovoj domobranskoj jedinici, na putu za Bijeljину, napravio je zasjedu u Suvom Polju Sremski partizanski odred. Prema izvještaju štaba 6. domobranske pukovnije od 6. aprila 1943. godine domobrani su u sukobu s partizanima pretrpjeli velike gubitke: Dva oficira i deset vojnika poginulih; ranjenih jedan oficir i 30 vojnika. 150 je zarobljeno, pa razoružano i pušteno, dok su ostali oficiri i 25 vojnika "nestali" - ustvari ostali su u partizanima. Zaplijenjene su velike količine oružja i opreme.

Poslije prodora Glavnine Vrhovnog štaba NOV i POJ, sa Sutjeske u junu 1943. godine na Majevicu je stiglo novih oko osam stotina ranjenika i bolesnika iz svih jedinica koje su učestvovala u bitci na Sutjesci. Stizali su u manjim ili većim grupama, a prihvatani su u selu Tavni kod manstira. Tu je vršena trijaža, pa su teži ranjenici i bolesnici transportovani u Trnovu, a ostali, lakši, upućivani su u sela Semberije.

U Gornje Crnjelovo je upućeno oko 200 ranjenika i bolesnika sa Sutjeske, a tamo se već nalazio veliki broj ranjenika i bolesnika iz Sremskog i Majevičkog NOP odreda, kao i vojvođanskih brigada, tako da je, još u maju 1943. godine u ovom selu formirana bolnica. Bile su iskopane i baze koje su mogle da prime oko 600 ranjenika i bolesnika. Upravnik bolnice bio je dr.

Dušan Savie - Doda. Pet mjeseci kasnije, 18. oktobra, bolnica je preseljena u Trnovu i ušla u sastav Trnovske bolnice.

Ubrzo je u Trnovu, početkom jula, stiglo još oko 400 ranjenika i bolesnika, koje je prva Vojvođanska brigada, pod borbom, dopratila iz Šekovića. Istog mjeseca je i 6. Istočnobosanska brigada, takođe, iz Šekovića dopratila još 100 ranjenika i smjestila ih u selo Modran.

Ranjenici i bolesnici, posebno tifusari, iz ofanzive na Sutjeci izgledali su veoma iscrpljeni. Danonoćni marševi, gladovanje i nespavanje na dugom ratnom putu izvukli su iz njih i posljednji atom snage; ličili su na žive skelete. Bilo ih je bez nogu i ruku. Prosto je neshvatljivo kako su izdržali pakao Sutjeske i tako dug i naporan put do Donje Trnove.

PRIJEM RANJENIKA I BOLESNIKA I PRUŽANJE STRUČNO - LJEKARSKE POMOĆI

Doček ranjenika u Trnovskoj bolnici organizovan je na najbolji mogući način. Smješteni su u već čiste postelje, o kojima, poslije mjesec surovog života, nijesu mogli ni sanjati. Govorili su da su zaboravili kako izgleda čist krevet i topao kutak. Dočekali su ih obroci obilne i dobro spremljene hrane. Posebno ih je impresionirala ljudska toplina na koju su naišli. Novopridošlih ranjenika bilo je: iz Crne Gore, Dalmacije, Banije, Korduna, Bosanske Krajine i Srbije. Svi su primani sa istom pažnjom i tolinom. Pojedini seljaci su sa ponosom govorili da u svojoj kući imaju partizane iz proleterskih, srpskih i crnogorskih brigada.

Upravnik bolnice Dr. Roza Papo imala je pune ruke posla. Pripreme za prihvatanje ranjenih i bolesnih dobro su izvršene, ali ih je sada, poslije duga puta, valjalo medicinski obraditi, presvući, smjestiti ih i nahraniti. Među tim ranjenicima i bolesnicima nalazio se i dr. Franjo Bišić, obolio od tifusa. Pošto se izliječio i oporavio, ostao je na radu u Trnovskoj bolnici. Sa njima je došao i Vukašin Kovačić - Puša, đak iz Nikšića, koji je kao borac 4. crnogorske proleterske brigade, teško ranjen još na Bugojnu, jula 1942. godine. Ostao je bez noge i više nije mogao u prvi borbeni stroj. Po sjećanju Vidoja Žarkovića, koji je sa njim bio u istoj četi proletera, Puša je po formiranju brigade, iako veoma mlad, bio puškomitraljezac. Kao i većina mladih, znao je da, kad ode u patrolu ili na zadatak, ubere što god voća, zbog čega je oštro "riban". A kad je ranjen svi su dolazili da ga obilaze. I u takvoj situaciji ostao je smiren i dostojanstven. Jednom ga je obišao i politički komesar njegove čete. Pušo se našalio: "druže komesare, sada ćeš imati jedan problem manje-ovako bez noge više neću moći da idem u branje voća". Onako živahan i radoznao, išao je na štakama po selu, a po raskvašenoj oranici, koja je prijanjala za noge, teško se kretao i zdrav čovjek.

Po dolasku u Trnovu Pušo je postavljen za političkog komesara bolnice. Sav u pokretu, vrijedan i skroman-odmah se dao na posao. Organizovao je politički, kulturno-prosvjetni i zabavni život, znajući koliko i to, na svoj način, liječi rane. Stalno je bio u pokretu, obilazeći ranjenike i bolesnike po kućama Trnove. Odlazio je u sela Kacevac i Bjeloševac, gdje su, takođe, bila smještena odijeljenja ove bolnice. Htio je da stigne svugdje, da pogleda šta ranjenici rade, da porazgovara sa svakim, kaže im utješnu riječ.

Dr. Roza Papo

Dr. Mustafa Mujibegović

Dr. Rosa Hadživuković

**PRVOBORCI
PARTIZANSKOG
SANITETA**

ZNAČAJNI PROBLEMI U TRNOVSKOJ BOLNICI

Nadžovječanski napori ljekara i bolničkog osoblja i svesrdna pomoć mještana Trnove, ipak, nijesu bili dovoljni za potpuno uspješno rješavanje svih problema. Pored nedovoljnog broja ljekara, poseban problem predstavljao je mali broj hirurga. Često su stizali i ranjenici kojima je trebalo hitno amputirati pojedine dijelove tijela. U tom smislu upravnica dr. Roza Papo, dr. Mento Salamon i drugi ljekari često nijesu znali šta da rade. Snalazili su se kako su mogli i umjeli. Kasnije, iz šekovačke bolnice povremeno je dolazio poznati hirurg dr. Ivo Helinger, dr. Baboselac je u međuvremenu došao iz Bijeljine.

U junu 1943. godine u Trnovsku bolnicu je dopremljen ranjenik Žika Milosavljević Mika iz Vojvođanske brigade, sa prelomom kosti iznad koljena; nastalo je trovanje. Imao je jake bolove tražio od dr. Roze Papo da mu odsijeku nogu. Amputacija je, s obzirom na teško opšte stanje komplikovanu ranu trajala dugo i izvršena je bez upotrebe narkotičkih sredstava. Ranjenik je bio sav u znoju, stezao je zube i trpio bolove, a zatim počeo da pjeva: "Kad su Sremci krenuli iz te Fruške Gore..." U isto vrijeme znoj je oblivao dr. Rozu Papo i ostale članove hirurške ekipe. Ranjenik je nastojao da pjesmom ljekarima olakša zadatak hrabreći i njih i sebe. Operacija je uspjela-Mika je spašen i dočekao je u Sremu oslobođenje.

Dešavalo se-pričao je dr. Mento, da ranjenik dođe sa takvom ranom da se nije moglo ništa preduzimati. Takav slučaj bio je sa zamjenikom komesara 3 čete 3 bataljona 15. majevičke brigade Radom Abazovićem, koji je bio ranjen 27. septembra 1943. godine na Sijedom kršu nedaleko od Gračanice. U martu 1944. godine izgledao je kao beznadežan slučaj.

Velike probleme u partizanskim bolnicama, pa i u Trnovi, predstavljao je i nedostatak odgovarajućih hiruških instrumenata. Zbog toga se često dešavalo da se amputacije noge ili ruke odnosno uopšte operacije izvode primitivnim sredstvima: testerà, obični nož, britva, žileti, a rane su zaživane običnim koncem i, u nedostatku čistog alkohola, ispirane rakijom. Nije se imale kud,-morali su se spašavati životi.

Svojim nevjerovatno smirenim držanjem i junačkim podnošenjem bolova ranjenici su pružali pomoć ohrabrivali ljekare u obavljanju odgovornih zadataka.

O tome doktor Mento Salomon kaže:" Prosto je neshvatljivo odakle tolika snaga tim ljudima da tako podnose bolove; potrebna je nevjerovatna koncentracija i fizičkih i psihičkih mogućnosti. A oni su tom prilikom još i pjevali. Zamislite ampuntaciju noge, gdje postoji čitav splet živaca-kakvi su to strahoviti bolovi! Sjećam se jedne drugarice iz Srema, koja je ranjena prilikom napada na Brčko. Obje noge su joj bile prosto zdrobljene, skoro do kukova. Bila je u beznadežnom stanju, ali još uvijek pri potpunoj svijesti. Učinio sam što sam mogao. Hirurga nije bilo, ali smatram da u ovom slučaju, ni on ne bi mogao više učiniti. Sutradan sam krenuo da obidem ranjenike u kući u kojoj je ležala i ova partizanka. Iz kuće je dopirala pjesma, čuo se ženski glas. Zastao sam iznenađen, jer sam znao da u ovoj kući leže najteži ranjenici. Kada sam ušao u sobu, vidio sam da to pjeva pomenuta drugarica. Bio sam zbunjen, za trenutak nijesam znao šta da kažem, a osjećao sam da nešto moram reći. Najzad, obratio sam joj se sasvim suvišnim pitanjem: "Imaš li bolova?" Odgovorila mi je da su bolovi snošljivi, a pjeva jer je zadovoljna kad vidi drugove kako se brinu o ranjenicima i čine sve što se može učiniti. Ili, slučaj Sremca koji je bio ranjen u predjelu prepone. Učinio sam sve što sam znao iz prakse, ali krvarenje je bilo uporno i ništa efikasnije se nije moglo preduzeti. Kada sam ga obilazio stavio bi mi primjedbu kako pored njega ima još ranjenika kojima treba da se pozabavim i da ne bi trebalo da se toliko angažujem oko njega."

U Trnovsku bolnicu su neprekidno stizali novi ranjenici iz borbi, koje su vođene na Majevici, u Semberiji, Posavini, zatim teži ranjenici i tifusari iz Jablaničke i Srebrničke bolnice, kao i iz Svinjarevca.

Znalo se: kad bi premoreni, teško bolesni ili ranjeni partizani trebalo da se odmore, da rane izliječe-nigdje im neće biti bolje nego u Trnovi.

Upravo zbog oskudice sanitetski materijal je strogo čuvan i brižljivo održavan. Ljekari i sanitetsko osoblje vodilo je o svemu brigu kao što je to činio borac sa svojim puškom. Ljekari su posebno znali koliku vrijednost predstavljaju sanitetski instrumenti i drugi sanitetski materijal naročito u uslovima svakodnevnih borbi i stalne upotrebe. Instrumenti su iskuvavani u običnim loncima i šerpama-tako je vršena sterilizacija. Bilo je teškoća i u vezi sa čuvanjem sterilisanog materijala. Slično se dešavalo i sa zavojima koji su pribavljani zaplenjivanjem od neprijatelja ili su dobijani iz grada preko ilegalnih veza. Sve to često nije moglo zadovoljiti narastajuće potrebe.

U nedostatku sanitetske gaze i zavoja, često su korišćeni peškiri, košulje i bijeli bez, što su bolnici poklanjale seoske djevojke. Bili su to ustvari, dijelovi njihovog svadbenog ruha, koje su, godinama i često mukotrpno pripremale za svoju udaju.

BORCI I RANJENICI U POKRETU

Zavoji i gaza su prani i iskuvavani po nekoliko puta. Zapravo sve dotle dok su mogli poslužiti. Iskuvavalo se, sušilo i sterilizovalo i tako osposobljavano za ponovnu upotrebu. Sanitetsko osoblje sve je to obavljalo savjesno i na vrijeme, bez obzira pod kakvim je uslovima radilo. Zahvaljujući tome bolnica nije bila u situaciji da nema pripremljen sanitetski materijal.

Uporedom sa osnivanjem bolnice u Trnovi je stvorena i manja apoteka, sa neophodnim lijekovima i sanitetskim materijalom. U okolnim selima, gdje su se nalazila odjeljenja, ili ogranci bolnice, postojale su priručne, ili "kućne" apoteke. U početku bile su vrlo skromne, stalno dopunjavane darovanim ili kupljenim, a najčešće zaplijenjenim, lijekovima i drugim materijalom. Teškoće sa neophodnim sanitetskim materijalima izražavale su se, naročito do oslobođenja Bijeljine i Tuzle 1943. godine. Poslije toga stanje se znatno popravilo.

13. avgusta 1943. godine, oslobođenja je Bijeljina. Zaplijenjena je ambulanta sa hiruškim kompletom, laboratorijom i zubnom ordinacijom. Sve je to dovezeno u Trnovsku bolnicu. 45 dana. Kasnije, 2. oktobra pri oslobođenju Tuzle zaplijenjene su velike količine lijekova i sanitetskog materijala. U Trnovi je tako stvoreno skladište lijekova i sanitetskog materijala. Za šefa skladišta postavljen je Bruno Finkelštajn. Iz ovog skladišta snabdijevane su sve bolnice Trećeg korpusa. Pri upravi bolnice stvorena je dobro opremljena apoteka, u kojoj je radio apotekar Artur Kraus.

Pri bolnici je formirana i ambulanta za liječenje civilnog stanovništva Trnove i okolnih sela, a djelovala je i zdravstvena komisija koja je ocjenjivala sposobnost boraca prijavljenih za jedinice, a takođe i davala bolovanja i poštete borcima.

Ranjenike i bolesnike posjećivali su ratni drugovi iz jedinca i donoseći im cigarete, šećer, čokolade, keks, konzerve i dr. Sve što su zapijenjivali od neprijatelja. U posjete bolesnicima i ranjenicima dolazili su i predstavnici narodne vlasti AFŽ-a i omladine. I oni su donosili hranu, zatim odjevne i razne druge predmete i artikle od važnosti za higijenu: džempere, rukavice, peškire, maramice, sapune i dr.

BRIGA NARODA TRNOVE NADMAŠUJE MOGUĆNOST

Posebnu pažnju ranjenicima i bolesnicima posjećivali su domaćini u čijim kućama su bili smješteni: danonoćno su bdili nad njima, obasipali ih pažnjom i ljubavlju, negovali ih i štitili. Pored bolničke hrane, dobijali su i ono što se u kući spremalo. U takvoj atmosferi ranjenici i

bolesnici su se osjećali kao kod svojih kuća, okruženi najbližim.

Početkom neprijateljske zimske ofanzive, bolnicu u Trnovi su posjetila dvojica savezničkih oficira. Željeli su da vide pod kakvim se uslovima liječe "ti legendarni partizani". Pošto su teži ranjenici bili smješteni po bazama, doktor Mento im je pokazao jednu od njih iskopanu ispod jednog svinjca. Na Mentin znak baza je otvorena. U njoj su se nalazila trojica teško ranjena partizana i jedna partizanka. Na otvoru baze pojavila se partizanka. Saveznički oficir zamolio je da se malo skloni kako bi mogao da uđe u bazu. Krupan i visok, teško se spustio u bazu. Pošto je baterijskom lampom osvijetlio unutrašnjost baze, brzo se vratio sav blijed u licu. Očevidno mu je teško "pao" zadah koji se osjećao u tijesnoj mračnoj i vlažnoj bazi. Zatim se obratio doktoru Menti pitanjem: Kako su ostali ranjenici smiješteni? Pošto mu je ovaj odgovorio da se pod istim uslovima nalaze i ostali, očito uzbuđen, počeo je da grdi i psuje Engleze i Amerikance zbog nedovoljne pomoći koju, s obzirom na njihove mogućnosti pružaju partizanima.

S obzirom na važnost Trnove, prije svega, kao partizanskog bolničkog centra, preduzimane su neophodne bezbjednosne mjere. Tako, primjera radi, za baze su recimo, znali: upravnik bolnice, strogo određen broj ljudi iz rukovodstva, domaćin u čijoj se kući nalazila baza, ili, pak, pojedinac koji je zadužen za nju. Za štampariju, magacine hrane, skladišta oružja i rezerve sanitetskog materijala, znali su samo zaduženi za to. Svako odgovorno lice bilo je zaduženo da budno motri na svakoga ko se pojavi nepoznato i sumljivo. Jedan član partije iz rukovodstva, koji je zadužen za cio taj rad, bio je direktno u vezi sa obavještajnim oficijom Komande područja. Zahvaljujući takvom radu otkriveno je da Trifun Pantić, predsjednik mjesnog NO odbora i član trnovske partijske organizacije, održava veze sa jednom četničkom porodicom, sa kojom je u rodbinskim odnosima. Jednom članu partije iz zaseoka Dobričići postavljen je zadatak da budno prati na ovu vezu.

Za svo vrijeme neprijatelj je nastojao i uspijevao da u Trnovu ubaci ponekog od svojih agenata. Oni su mogli doći pod izgovorom da su pobjegli iz neprijateljskih redova i da žele da se bore u redovima NOV. Istovremeno bi mogli izraziti želju da ostanu u Trnovi. Pošto neki od pridošlica nisu dolazili preko "veze", odnosno nisu bili upućivani od strane članova partije ili saradnika NOP-a uvijek je provjeravan njihov indetitet i istinitost iskaza. Ukoliko bi se ustanovilo da nema osnova za sumnju, raspoređivani su u neku od brigada odnosno odreda. Otkriveno je nekoliko agenata, kojima je odmah suđeno. Dvije sestre Rokvić, rodom iz Bosanske Krajine, poslije ofanzive na Sutjesci smještene su radi oporavka od rana u bolnicu u selu Čengići. Nakon izliječenja ostale su na radu u bolnici. Vrlo brzo otkrile su da je bolničarka Fata ustaški agent. U istrazi je ustanovljeno da je ubačena kao agent od strane Murat-bega Pašića, kotarskog predstojnika iz Bijeljine. Na saslušanju Fata je otkrila još jednog agenta, koji je ubačen po istom zadatku. Oboje su suđeni i strijeljani.

Međutim, dešavalo se da pojedini agenti, pored sve opreznosti, prođu neotkriveni. Za jedan takav slučaj doznalo se, iz zaplijenjenih neprijateljskih dokumenata, tek poslije rata. Naime, iz izvještaja domobranske komande u Brčkom od 25. juna 1943. godine vidi se daje Ferhad Barić, rodom iz Janjara, ne daleko od Trnove, poslat u Trnovu sa određenim zadatkom. Pošto je provjeren ustanovljeno je da potiče iz dobre porodice, upućen je u Majevički odred. Nakon kraćeg vremena provedenog u odredu pobjegao je u Brčko. Tom prilikom je podnio izvještaj o Majevičkom odredu i Trnovskoj bolnici, u kome je naveo da u Trnovi postoji partizanska bolnica, sa bazama, skladištem oružja i municije, obuče i druge opreme: sve je locirao u blizini kuće Dušana Đurkovića. Obavijestio je neprijatelja da se u Trnovi i u Ugljeviku nalazi veliki broj ranjenika i bolesnika. Na osnovu svega ovoga, domobranska komanda je tražila od svoje više komande da se ova sela bombarduju. No i pored toga što je agent Barić prenio izvjesne važne podatke, iz njegovog izvještaja se vidi da nije mogao dati tačnije i cjelovitije informacije sa područja gdje je boravio. U davanju podataka bilo je pretjerivanja iz čega se jasno vidi da ih je davao i na osnovu određenih pretpostavki.

U toku neprijateljske ofanzive krajem 1943. godine selo Trnova je položilo najteži ispit. U uslovima dubokog snijega i velikih hladonoća, Trnovci su, zajedno sa sanitetskim osobljem bolnice, danima i noćima bdili nad mnogobrojnim ranjenicima i bolesnicima sklonjenim u baze. Strijepili su za njihovu sudbinu i boravak pod zemljom.

Ofanzivaje prošla, a da nijedna baza nije otkrivena. Stradao je samo jedan ranjenik. Prolaskom neprijateljske ofanzive, ranjenici i bolesnici su izvučeni iz baza i ponovo smiješteni u čiste i tople sobe brižnih stanovnika Trnove.

Poslije zimske ofanzive 1943-1944. godine u Trnovu je prispjeo veći broj teških ranjenika i promrzlih boraca. Prihvatani su i smiješteni, s tim da su lakši ranjenici raspoređivani u boinice

koje **su se** nalazile u okolnim selima. Danima nošeni, pod udarima surove zimske hladnoće, **planinskim** vrletima i strmim bespućima planine Konjuha, stigli su u Trnovu i smješteni u tople **seoske** domove. Predstvaljali su žive ljudske skelete. Zavoji na ranama bili su smrznuti, još **skoreli od usirene** krvi. Lica im ispijena, usne ispucale, oči duboko utonule. Ali, one su još imale **sjaja, iz njih je zračila** sreća, kao da su govorile: "Eto, ipak se ostalo živo".

Pored ranjenih, priličan broj bilo je i onih kojima su od zime promrzle noge i ruke, uši i nos. **Nekima je otpadalo** meso sa stopala, a osjećao se težak zadrž od skoro istrulih prstiju. Moralo **se hitno intervenisati**, prije svega, vršiti amputacije, a onada previjati, hraniti i njegovati. Valjalo **je polužive vraćati** u život. Bio je to naporan i mučan rad, pun strijepnje i neizvjesnosti. Rezultat je **bio-spaseni** mnogi životi.

U februaru 1944. godine došlo je do prodora Nijemaca iz pravca Brčkog prema Bijeljini. U Svinjarevcu-sadašnje Ostojevičevo liječilo se 600 ranjenika i bolesnika, uglavnom Sremaca, smještenih u 96 kuća. Hitno su evakuisani: tifusari u Trnovu, a ostali u Srem. Evakuacija je izvršena brzo i efikasno. Grupa koja je evakuisana preko Save, u Sremskoj Rači je prihvaćena od Sremskih partizana, sa kojima se nalazio i giani štab Vojvodine.

MART 1944. POČINJE OFANZIVA U SREMU

U toku marta 1944. godine u Sremu i Slavoniji počela je nova neprijateljska ofanziva. Zbog toga su u Trnovu prebaćeni svi teži invalidi i bolesnici Vinkovačkog područja i Srema. Pristizao je sve veći broj ljekara i drugog sanitetskog osoblja.

Poslije Roze Papo, Elze Karanfilović, Dušana Savića Dode i dr, koji su se smjenjivali na dužnosti upravnika bolnice i odlazili dalje, sada je na čelno mjesto bolnice došao dr. Ivo Lev, raniji upravnik bolnice 17. divizije u Srebreniku, gdje je ispoljio sve kvalitete dobrog ljekara i uspješnog organizatora sanitetske službe. U Srebrenikje došao u ljeto 1943. godine sa Ozrena, gdje se nalazio sa ranjenicima druge proletherske divizije. Sa njima je stigla i njegova supruga Marija, medecinska sestra.

Za komesara bolnice postavljen je Franjo Kursar, rodnom sa ostrva Prvića kod Šibenika, po zanimanju potkivač i član partije još od prije rata. Već u 1942. godini postao je politički komesar bataljona u Dalmatinskim jedinicama, a u borbama koje je njegova brigada vodila na Sutjesci ranjen je u rame i pluća. Kao takav je, s bolnicom dospio na teren Istočne Bosne, gdje je ostao da se liječi.

Bolnica u Trnovi je imala 6 odjeljenja i na čelu svakog odjeljenja ljekara i političkog delegata. Upravnik hiruškog odjeljenja, u zaseoku Jakovići, bio je hirurđ doktor Ivo Baboselac, dotadašnji šef hiruške ekipe 16. Vojvođanske divizije. Tu su bili koncentrisani svi ranjenici kojima je bila potrebna hiruška intervencija. Osnovano je i ortopedsko odjeljenje, kojim je rukovodio ortoped dr. Edo Dajč. Ova dva odjeljenja činila su cijelinu. Vršena je rehabilitacija ranjenika kojima su pojedini udovi, poslije ozdravljenja ostajali deformisani, primjenjujući u tim uslovima, koliko je bilo moguće metode fizikalne terapije.

Odjeljenje za zarazne bolesti nalazilo se u zaseoku Bukovac, na čelu s doktorom Franjom Bišićem, pristiglim s ranjenicima iz ofanzive sa Sutjeske. Prije dolaska u Trnovu bio je ljekar u Vršanima. Uz odjeljenje je osnovana prihvatna ambulanta za sva lica kod kojih su postojale indikacije zaraznog oboljenja. Pored ovih, postojalo je prijemno odjeljenje, a u Kacevcu odjeljenje lakših ranjenika i bolesnika. Pored ljekara bolnica je u to vrijeme imala 111 bolničarki. Uprava bomice i sanitetsko skladište nalazili su se u kućama Luke i Vaje Đurković.

Trnovska bolnica najkraće rečeno postajala je pravi medecinski centar kroz koje je svaki dan prolazilo sve više ranjenika i bolesnika⁰.

U svom drugom izvještaju, referent saniteta Trećeg korpusa doktor Moni Levi, pored ostalog, navodi:

Korpusna bolnica broj 2 izvršila je reorganizaciju, stvorila nova odjeljenja i proširila svoju teritoriju.

Od 1-10. februara 1944. godine brojno stanje ove bolnice iznosi bolesnika 237, ranjenika 167, a osoblja i kursistkinja 236.

Od prošlog izvještaja do današnjeg dana iz bolnice broj 1 stigla su dva transporta i to: jedan od ukupno 144 ranjenika i bolesnika, a drugi od 17 ranjenika i bolesnika."

20 Zbornik sanitetske službe, dokumenat broj 223

21 Zbornik sanitetske službe dokumenat broj 228

U Trnovskoj bolnici, sa okolnim selima, moglo je tada biti oko 1.500 ranjenika i bolesnika, sa 638 baza. Podaci su uzeti na osnovu izjave dr. Dušana Savića Dode, koji je sa dužnosti upravnika ove bolnice otišao 27. januara 1944. godine.

RASTANAK SA VELJKOM LUKIĆEM - KURJAKOM

U Trnovskoj bolnici liječio se legedarni majevički komadant Veljko Lukić Kurjak. Ovdje je prebačen iz Šekovičke bolnice. Smješten je u zaseoku Jaković, u kuću Tome Stevića. Pričali su mi da mu gotovo svakodnevno dolaze borci i rukovodioci sa terena da ga posjete i donesu mu ponude, porazgovaraju s njim.

U Trnovsku bolnicu i sam sam primljen 15. marta 1944. godine. Tamo sam smješten zbog nezarasle rane i ozbiljnih smetnji u funkcionisanju pluća. U bolnici sam zadržan 20 dana, da bi 5. aprila dobio otpusnicu. Bez obzira na moje, još uvijek slabo zdravlje, bio sam radostan i sretan što, konačno izlazim iz bolnice.

Prilikom napuštanja bolnice, na rastanku, pozdravljajući se s doktorom Moni Levijem, reče mi da se u Trnovskoj bolnici još liječi Veljko Lukić Kurjak. Odmah sam se zaputio u zaseok Jakoviće daga posjetim. Ushićen zbog napuštanja bolnice, možda bih i zaboravio na to da me dr. Levi ne posjeti.

Nije mi mnogo trebalo da pronađem Stevićevu kuću. Pred kućom, na brežuljku, ispred samog ulaza posaden bor. U dvorištu svjedovječan čovjek oniska rasta-cijepa drva. Pozdravih ga i upitah da li u kući leži Veljko Lukić Kurjak? Odgovori mi dosta odrečito, da ne poznaje čovjeka sa takvim prezimenom i da taj kod njega nikada nije navraćao. Međutim, rekao je da u kući ima nekoliko ranjenika, čija imena ne zna. U svakom slučaju, siguran je da među njima nema Kurjaka. Predosjećao sam da poznaje Kurjaka, da je Kurjak kod njega, ali da ne želi o njemu ništa da kaže iz prostog razloga što je bio jedan od pouzdanih partizanskih saradnika, koji je sve o partizanima držao u strogoj tajnosti, a o Kurjaku pogotovo.

Izrazih domaćinu želju da uđem u njegov dom i pogledam te ranjene drugove, kad već nema Kurjaka. Odmah zapazih da mu nije pravo, ali kada primjeti oficirske oznake na mojim rukavima i ocijeni da želim da obidem ranjenike uvede me u kuću. U jednoj sobici zatekoh Kurjaka sa još trojicom ranjenika. Leži u uglu na podu. Na dohvat ruke mu lično naoružanje: šmajser, parabelum i tri ručne bombe. Mada je njegovo liječenje držano u tajnosti, želio je, ipak, da se lično obezbjedi, odlučan da se ne razdvaja od oružja. Bi mu veoma drago što sam došao. Nijesmo se vidjeli više od pola godine. Reče mi da mu je težak svaki trenutak bez svojih drugova, bez svoje brigade. Izgledao je veoma dobro. Bio je raspoložen. Kad sam sjeo pored njega, pogledao me je nekako s čuđenjem i reče: "Evo, ti pade kao s neba, a ja sam čuo da si teško ranjen kao i ja, u istoj ofanzivi, i to u pluća".

Odgovorih mu da nisam sasvim ozdravio, da se još liječim, s tim što mogu da se krećem. - Blago tebi! Aja bih bio srećan kad bih i na konju mogao da se krećem. Pa, čujem da si na konju dojahao ovdje, čak iz Šekovića.

- Jesam, ali se nije trebalo izložiti tolikom naporu, ali sam morao radi brigade. Pogriješio sam sad vidim, iznova sam povrijedio kičmu. Ljekari me grde, a s ranom je okrenulo nagore.

Pokušao sam da ga ohrabrim, govoreći mu da dr. Levi misli kako će uskoro moći da se kreće.

- Pravo da ti kažem, ne vjerujem mnogo u to doktorovo "uskoro" - rekao je, kao za sebe, pomalo odsutno.

Kad sam mu ispričao s kakvim nepovjerenjem me je dočekao njegov domaćin, on je našao riječ opravdanja za to. Domaćin Toma je imao jedinca sina, po imenu Veljko, koji je poginuo na Sutjesci, a jedna kćerka mu je radila oko ranjenika. On je, što se kaže, i krvno vezan za partizane.

Pored uzglavlja sam zapazio sva izdanja koja je štampala tehnika oblasnog komiteta. Bile su tu brošure "Osnovi lenjinizma", "Nacionalno pitanje", "Seljačko pitanje", "O partiji" i dr. Ta mala biblioteka bila mi je povod da primijetim kako će partijsko politička pitanja savladati bolje nego da je u brigadi. Na to će on s neočekivanim zadovoljstvom:

- U pravu si. Teorijski sam više naučio od kako sam ranjen nego od kad sam postao član partije. Znaš i sam, teško se može u jedinici učiti. Stalno si u pokretu i borbi, s raznim predviđenim i nepredviđenim obavezama starješine...

Zastao je, zagledao se predaše, kao da hoće nečega da se prisjeti. A onda je dodao, smejkajući se:

Razgovarao sam prije neki dan s mojim komesarom Milutinom Pejanovićem kad me posjetio. Pohvalio sam mu se kako sam se posvetio njegovoj struci. Bio je iznenađen koliko sam uspio da

savladam i naučim neke stvari.

Opet je zastao da bi potom zaključio, više za sebe:

- Znaš i sam, nama seljacima teško ide nauka. Može se sve postići kad bi vremena bilo, i upornosti, razumije se, dodao je, na kraju, s naročitim naglaskom.

Kada se poveo razgovor o brigadi, u kojoj je poznavao gotovo svakog starješinu i većinu boraca, zapazio sam da teško podnosi odsustvo iz jedinice. No, čežnja za brigadom nije imala prizvuk žalopojke ili kuknjave. Naprotiv, on je sasvim mirno, rekao bih sasvim muški, podnosio sve teškoće, lišavanja i nevolje koje je podrazumijevao život u Jakoviću.

Inače, bila je srećna okolnost što je brigada bila u neposrednoj blizini "male Moskve", to jest

Donje Trnove, pa mu je, tako reći, svakodnevno bio poneko u posjeti. O tome kaže: Nisam mogao da vjerujem da sam toliko na cijeni dok nisam ranjen.

Kurjak se to kao šali, ali je u toj šali bio prikriven njegov ponos. On, nije propustio da kaže da su ga posjetili komandant korpusa i divizije, general Košta Nad i pukovnik Gligo Mandić, da ga često Sremci posjećuju i da mu je politički komesar Pejanović, u ime štaba brigade, obećao da će ga povesti sa sobom, sa brigadom, u slučaju da neprijatelj zauzme Trnovu.

- Ne sumnjam u to da bi me pazili, ali se nijesam složio s njihovim prijedlogom-rekao je sasvim odlučno i nastavio:- Ovdje mi je dobro, siguran sam u ljude, u sebe. Ako neprijatelj naiđe, skloniće me u bazu koja je za mene već pripremljena. Uostalom, prostrane su Semberija i Majevice, neprijatelj nema toliko vojnika da bi pretresao svaki šumarak. Nema te vojske na svijetu, sem narodne, partizanske, koja može osvojiti i čuvati svaku stopu Majevice i Semberije. Zato ja mislim: bolje da ostanem ovdje, nego da budem teret za brigadu. Znam dobro kolike su to teškoće za brigadu kada mora da vuče i ranjenike.

Malo je počutao, kao da očekuje moju saglasnost, a onda nastavi:

- Znaš i sam, Radivoje, nisam se štedio u borbama, a još manje sam štedio neprijatelja. Računam da sam svoj život odavno iskupio, no kad se sjetim izginulih drugova, onda tek zažalim što sam ovdje, što ne mogu još da se borim i da ih svetim. Ali, nadam se da nisam još ispalio poslednji metak.

Tako mi je na rastanku rekao samopouzdati komandant. Nijesam u tom trenutku mogao ni pomisliti da mi je to posljednje viđenje s komandantom Kurjakom.

SREBRNIK - STALNO PREBIVALIŠTE RANJENIKA

Krajem avgusta 1943. godine, u Srebreniku je smještena bolnica 17. Istočnobosanske divizije²².

Ona se predhodno nalazila na Ozrenu, primila je i pedeset ranjenika druge proleterske divizije koja je napuštala taj teren i nije imala mogućnosti da ih nosi sa sobom, s obzirom da joj je predstojao dug, težak i naporan put za Crnu Goru. Među ovim ranjenicima bilo je 8 veoma teških, oni su odmah upućeni u Trnovsku bolnicu.

Poslije napuštanja Tuzle u jesen 1943. godine i pokreta jedinica NOV i POJ prema Srebreniku i Gračanici bilo je i onih koje su nosile teške ranjenike. Da bi se iz operativnih razloga jedinice oslobodile od ranjenih i bolesnih oni su smješteni u pozadinu. Tako je u nekoliko kuća u Srebreniku bilo smješteno više desetina ranjenika i bolesnika.

Bolnica u Srebreniku je formirana u jesen 1943. godine, pred prvo oslobođenje Tuzle. S obzirom na to da je bio dosta udaljen od komunikacija i objekata važnih za neprijatelja, Srebrenik je bio vrlo pogodan za smještaj stalne bolnice. Bili su pogodni klimatski uslovi, a i teren za građenje baza. Tako je Srebrenik postao značajno prebivalište partizanske bolnice. Prihvaćeni su i ranjenici iz jedinica koje su, početkom oktobra 1943. godine, prvi put oslobodile Tuzlu. Stizali su i ranjenici iz Posavine, sa Trebave i Ozrena. Lakši ranjenici ostajali su na liječenju i oporavku u Srebreniku, dok su teški upućivani u bolnicu Trnovu i Jablanicu. Srebrenik je smatran kao sigurno uporište NOP-a i svaka jedinica NOV, koja je nailazila kroz ovo područje, mogla je u Srebreniku sa pouzdanjem da ostavi svoje ranjene i bolesne, iznemogle i iscrpljene borce.

Nalazila se tu i prihvatna bolnica. Upravnik bolnice bio je dr. Ivo Lev, koji je kasnije ovdje organizovao, poreci ostalog i kurs za bolničko osoblje. Jedno vrijeme ovdje je radio i ljekar Grga Lavčević. Na tom širokom području, narod je bio prijateljski raspoložen prema našim ranjenicima.

22. Srebrenik je inače smješten na padinama zapadnog grebena Majevice, na 500 m nadmorske visine, sa veoma živopisnom okolinom.

Brinuo se za njih. Sve poslove za uređenje prostora za bolnicu izvela je srebrenička omladina.

Isti slučaj je bio i u pogledu obezbjeđenja odgovarajućeg sanitetskog materijala i hrane. Pored omladine veliku pomoć pružale su i žene.

Bolničarka Dragica Šaulić, rodom iz Crne Gore, koja je u bolnicu došla sa ranjenicima 2 proleterske divizije, pričala je kako su je lijepo dočekali i primili u Srebreniku. Odbornici, zaduženi da vode brigu o snabdjevanju bolnice, toliko su se trudili da su zadovoljavali zahtjeve svakog pojedinca.

Iz Tuzle i Gračanice za bolnicu dovlačene su takođe životne namirnice, oprema i sanitetski materijal. Ta velika pažnja i briga ublažavala je ranjenicima i bolesnicima čežnju za njihovim jedinicama.

KOPANJE BAZA U SREBRENIKU

U Gornjem Srebreniku ranjenici su smješteni po kućama i bazama. Narod ih je čuvao. Ovdje nije bilo mnogo naše vojske, a front se nalazio relativno blizu. Esad Cerić, koji je decembra 1943. godine bio ranjen na Trebavi, kao zamjenik komesara Muslimanskog baraljona u 3. Vojvođanskoj brigadi, sjeća se kako je zbog teške situacije u ofanzivi krajem 1943. godine bio ostavljen i smješten u bazi bolnice u Srebreniku. Baza je bila iskopana u običnoj maloj štali, neposredno uz šumu, u blizini kuće Mustafe Mujkića. Dalje Cerić svjedoči:

"Ispod poda iskopali su, jedno pola metra, zemlju, prostrli slamu i nas naslagali, stavili ponovo daske iznad nas i doveli goveda. Odlično kamufliran, ali veoma slabi uslovi. U bazi su, pored mene još bili: Janko Hrček, Nikola Sušić, Meho Imbrahimbegović i Ceca čijeg se pravog imena ne sjećam. Neposrednu odgovornost i brigu za nas vodio je Mustafa Mujkić. Inače, u to vrijeme već je u selu postojala partijska i skojevska organizacija. U Gornjem Srebreniku bila je i komanda mjesta. Komandant, koliko se sjećam, bio je Sabahudin Moranjak, a komesar Mehmedalija Mujedinović.

Sa nama se nalazio i ljekar, mislim da se zvao Vilhem Smokier, i bolničarka Zanka. Oni bi k nama, sklonjenim u bazu, povremeno dolazili, previjali nas i njegovali. Žanka je nosila muslimansku žensku odjeću da bi mogla slobodno da se kreće i kada je neprijatelj u selu.

Prvih nekoliko dana i noći smo provodili u bazi neprekidno jer je neprijatelj bio u selu, a poslije su nas povremeno iznosili u kuću Mustafe Mujkića. Kasnije smo najčešće boravili u kući, a pod štalu smo išli samo kad se približi opasnost, što se nažalost ne rijetko dešavalo.

Svi navedeni ranjeni drugovi bili su iz treće Vojvođanske brigade. To je, izgleda, bila prva, "bolnica" te vrste u Srebreniku. Poslije je bilo baza još u dvije kuće, a kasnije u više kuća. U bazi smo bili potpuno odvojeni od svijeta, ali smo znali da nam je u njoj, brigom saradnika, obezbjeđena neophodna tajnost, a ona je bila izraz nastojanja NOP-a da se spasu životi ranjenika, što je u ratu, kakav je vođen na ovom prostoru, bilo vrlo važno, ali i teško.

Dok bi neprijatelj bio u selu njesu nam dolazili ni ljekar ni sestra, pa smo se morali sami previjati. Samo bi Mustafa Mujkić, vlasnik štale oko ponoći, kao neka utvara: digao dasku-dvije, spustio odozgo štogod krpa za previjanje i hrane za one koji su mogli jesti, pa vode, čaja i mlijeka, još nas upoznao sa situacijom u selu i okolini. Prva 4 dana bila su stravična, duga kao vječnost. Potpuno smo izgubili osjećaj za vrijeme jer je u bazi stalno bio mrak. Zbog tog, kao i zbog bolova, a i straha da nas ne otkriju-minuti su nam bili duži od sata. Nijesmo se mogli načuditi kad su nam po odlasku neprijatelja iz sela iznijetim u Mustafinu kuću, rekli koji je datum. Bili smo pod zemljom svega 4 dana, a nama je izgledalo da je to trajalo najmanje mjesec dana! Često se u našim razgovorima u bazi čulo kako se snijeg ove godine dugo zadržava, kako je proljeće bilo na pomolu. Zima je 1943/44 godinu bila je veoma hladna, a i potrajala je kao zla godina, iako je u selu bila grupa aktivista koji su brinuli o nama (prebacivanje u bazu i vraćanje u kuću, održavanje veze sa ljekarom), gotovo svi mještani bili su spremni da nas čuvaju; stvarno su nas i čuvali. Ipak je situaciju spasavao Mustafa. On je bio taj koji nam je bio stalno i neposredno pri ruci. U kući nas je njegova žena prala i čistila, a često i previjala. Prvih dana smo pred njom, a i domaćinom, imali osjećaj stida, što nam je prala zagađeno rublje, naročito gaće, a neki su mogli "normalno" da jedu pa su veliku nuždu vršili u samoj štali. Stid nas je, na početku, kratko držala pa prošla, ali spopala kada smo shvatili koje je šta od nas u toj velikoj nevolji radio, a pogotovu šta je ta tiha vrijedna i čestita domaćica podnijela zbog nas".

Interesantno je da na području Srebernika od 1941-1943 godine nije bilo sukoba između muslimanske većine i stanovnika iz sela Potpeć, Srpska Tinja, Srpska Špionica i Katolička Špionica. Ljudi su živjeli u slozi, čuvali sebe i susjede, bez ijednog značajnijeg ekscesa. To je

pomoglo, pričao je Omer Gluhić, da mi ilegalni politički radnici, koji smo na teren izašli jula 1943. godine, osnujemo Srebreničku čet, popunimo "M" bataljon i formiramo komandu mjesta. Poslije smo mogli mirne duše i sasvim slobodno ponuditi Oblasnom komitetu KPJ i štabovima jedinica NOV da se u Srebreniku formira jedna od važnih partizanskih bolnica. Ta bolnica je od avgusta 1943. godine mogla primiti i do 400 ranjenika i bolesnika. Ranjenici su, uglavnom, raspoređivani po kućama. Narodnooslobodilački odbor Srebrenika preduzimao je na sebe isključivu brigu o bolnici i ranjenicima. Bolnica je ovdje ostala sve do nove neprijateljske ofanzive.

PRENOŠENJE RANJENIKA U JABLANIČKU BOLNICU

Pred nailazak ove ofanzive, komanda 3 korpusa je naredila da se ranjenici iz bolnice u Gornjem Srebreniku evakuišu. Trebalo je sve teške ranjenike, koji nijesu mogli da se kreću uputiti u Jablaničku bolnicu. Kolona s teškim ranjenicima okrenula se iz Srebrenika noću. Nošeni su na rukama naroda sela kuda se kolona kretala. Sela su toplo dočekivala ranjenike. Znalo se da je to partizanska bolnica, i da treba ranjenike skloniti. Kod naroda je postojala spoznaja daje, pored hrane i njegovanja, najveća usluga koja se može učiniti ranjenom čovjeku da se skloni i zaštiti od opasnosti.

Sa lakšim ranjenicima, u toku putovanja, nije bilo većih problema; oni su mogli samostalno da se kreću. Premješaj bolnice iz Srebrenika u Jablanicu izvršeno je sredinom marta 1944. godine, pod stručnim rukovodstvom referenta saniteta 36. Vovodanske divizije dr. Stojanke Đurić. Za izvršenje tog zadatka stavljen joj je na raspolaganje i jedan broj boraca i bataljonskih rukovodilaca 5. Vovodanske brigade.

SKLADNI MEĐUNACIONALNI ODNOSI U PODRUČJU SREBRENIKA

U Posavini i Srebreničkom kraju od davnina su zajedno živjeli: Muslimani, Srbi i Hrvati. Od uvijek su se dobro razumjevali, slagali i pomagali, bez nacionalnih vjerskih i političkih podjela i razdora. Tu nije bilo industrije ni razvijene radničke klase, a ni značajan broj obrazovanih ljudi koji bi mogli bitnije uticati na političko opredjeljenje naroda. Narod ovoga kraja, a naročito na srebreničkom području, bio je u velikoj većini nepismen i neobrazovan. Veliki uticaj na narod ovog kraja, kao i u Posavini šireći humanističke i socijalističke ideje imao je Vasa Pelagić. Isto tako, Mitar Trifunović Učo i Ahmet Kobić Kobo, poznati komunisti pripremali su narod za oslobodilačku i antifašističku borbu. Otuda ovaj kraj, već poslije prvih ustaničkih dana i uspijeha u borbi protiv okupatora, nije u velikoj mjeri prilazio ustaškom ili četničkom pokretu: opirao se svim onim ideolozima koji su zagovarali bratoubilačku borbu. Tek sa prodorom jedinica 13. "Handžar" SS divizije u Posavinu četnički i ustaški pokreti počinju da jačaju i u ovom kraju. Pod okriljem SS jedinica dolazi do mobilizacije ljudi u četnike i ustaše, kao i do progona i ubijanja svih onih koji su sarađivali sa NOP-om, ili imali bilo kakve veze s ovim pokretom.

Predratni napredni učitelj i nosilac partizankse spomenice 1941 godine, Hamid Mazalović, vjeruje da je pozitivno držanje Gradačca i Srebrenika u cijelini u NOR-u rezultat, inače dobrih odnosa između Srba i Muslimana prije rata. Čitava predratna politička klima bila je takva da nije bilo dubljih zađevica i sukoba među predstavnicima ova dva naroda, niti razloga za zavade i pokolje kakvih je bilo na drugim mjestima. On kaže da su Srbi i Muslimani u ovim mjestima dobro i složno živjeli, a misli da se ni za Hrvate ne može drugačije reći. Dakle, odnosi Srba, Muslimana i Hrvata u Gradačcu i najbližoj okolini bili su, najblaže rečeno, komšijski snošljivi. Zasluga za to, dobrim dijelom, pripadala je grupi simpatizera KPJ u samom Gradačcu i jednom broju njegovih sela, među kojima je bilo i komunista, obrazovanih ljudi i politički aktivnih. Bili su to između ostalih: Ismet Rezimejić, dr. Edhem Čamo, Hakija Raljević, Teufik Imamović, Mehmedalija Tufegdžić i student Aco Novožilov i dr.

Sredinom jula 1943 godine oformljena je organizacija komunističke partije u Srebreniku u koju su pored, Saliha Žilića, Omera Osmanbegovića i Vehida Begića, primljeni i Ahmet Džanić i Mehmed Ibrahimović. Ovaj posljednji je ostao upamćen kao jedan od svijetlih likova naše borbe- nastavlja Hamid Mazalović. Njegova kuća je bila narodni dom, narodni han gdje se može skloniti i jest. Njegovo političko djelovanje se sastojalo u radu među seljacima, pred kojima je bio otvoren i iskren od kojih ga je većina voljela. Njegova žena bila je prava partizanska majka, njegove kćeri saradnice NOP-a. Kada su partizanske brigade pristigle sa Sutjeske izmorene, sa velikim brojem ranjenika i iznemoglih boraca, mislim da ni u jednom kraju, osim Šekovića, nijesu naišle na takav prijem kao u Srebreniku. Borci su imali osjećaj da su došli među svoje poznanike

isaradnike, a tome su uz Mehmeda Ibrahimovića doprinjeli i Ahmet Džanić, Ševalija Hodžić i Aljo Bijelić (kasnije uzeo prezime Koprić).

Presudan momenat za narod ovog kraja i njegovo raspoloženje prema NOR-u bila je pojava 1942. godine 6. Istočno bosanske brigade na Majevici. Tada je nastala opšta stagnacija i slabljenje neprijateljskog uticaja u narodu ovog kraja. Dolazak ove brigade predstavljao je prekretnicu u stvaranju još većeg i jačeg raspoloženja stanovništva prema NOP-u.

Ovdje se 1943. i 1944. godine kazivao je dr. Edhem Čamo, - radilo na mobilizaciji ljudstva za 13. SS diviziju. Pripreme su počele da se vrše kada se Jerusalimski muftija L. Huseini sastao sa Muhamedom Hadžiefendićem, komandantom muslimanske legije u Istočnoj Bosni, vršeći na ovoga uticaj da se iz redova legije regrutuje ljudstvo za 13 "Handžar" SS diviziju. Međutim, ne može se govoriti ne samo o nekom masovnom, već i mnogo brojnijem odzivu stanovništva u području Gradačca i Srebrenika za stupanje u redove 13. SS "Handžar" divizije.

Kada se Salih Žilić prisjeća Srebrenika i njegovih ljudi onda kaže:

" Srebrenikom je u ratu nazivan jedan dosta širok podmajevički prostor, koji je etnički bio mješovit, sa brojno dominantnim muslimanskim življem. To područje je prije rata, bilo neka oaza, koja tu živi bez većeg uticaja centara: Tuzle, Gračanice i Gradačca. Kako je taj narod, masa naroda na tom području prihvatila NOP? Kako se u većini opredijelio za taj pokret, naročito kada se ima u vidu da nije bilo industrije, puteva, razvijenih proizvodnih djelatnosti, poljoprivreda je bila glavni izvor prihoda.

, Salih Žilić koji je veći dio vremena u toku rata proveo u ovom kraju, misli da je tu bio presudan moral i čestitost tog naroda, jer je to poslužilo kao baza za prihvatanje novih ideja i pokreta.

" Mislim da je osnovna karakteristika njegove etike i njegovog pogleda na život to što je vijekovima bio na toj zemlji, tu imao svoje komšije, imao dodire i zajednički život i sa Srbima i Hrvatima, i u tom smislu stvorio je jednu filozofiju-da on bez svog komšije ne može, kao što komšija ne može bez njega. Time se može objasniti istina da dubljih sukoba među tim etničkim grupama nije bilo ni u početku NDH ni u toku rata, i da na tom području fenomen izdaje, izuzev par blažih slučajeva nije zabilježen."

Salih Žilić navodi, da je organizovan rad NOP-a na ovom terenu započeo dolaskom Hamida Mazalovića, učitelja, a kasnije dr. Ehmeda Čame. Taj rad se neprekidno i stalno razvijao i time su stvoreni uslovi da se narod, kako je vrijeme odmicalo, masovnije i organizovanije opredjeljivao za NOP. Prvi aktivisti postaju napredni pismeniji ljudi; tu su se našli i viđeniji ljudi i domaćini, dobri zemljoradnici, koji su zadatke izvršavali kao da su bili politički dugo organizovani. Srebrenik je pojam i primjer kraja koji je kompaktno politički prihvatio NOP i bio mu iskreno privržen isticao je Muhamed Kešetović. On ističe: u ovom kraju, za razliku od drugih područja u istočnoj Bosni nije bilo ni jednog slučaja međusobnog ubijanja i osvete. To je veoma interesantan fenomen zasnovan na više činjenica. Čitav ovaj kraj u doba kraljevine Jugoslavije tavorio je i jako teško živio - u ekonomskom, socijalnom, kulturnom, političkom pogledu - zaostajao, ostao je nerazvijen. Živjelo se u patrijahalnim okvirima. Nije bio razjedinjen djelovanjem građanskih partija. Zahvaljujući toj činjenici u njemu nije bila razvijena nacionalna surenjenost i netrpeljivost. Podvojenosti koje su egzistirale i povremeno se javljale imale su religioznu osnovu. Ovdje u vrijeme NDH nije bilo čvrste vlasti. Postojali su knezovi zvani muktari koji su služili onome koje vlast imao u datom trenutku na čitavom području.

Afirmaciji platforme NOP-a i upoznavanju naroda s ciljevima i idejama NOP-a doprinjelo je, u najvećoj mjeri, angažovanje nekoliko ljudi, naročito učitelja. Oni su bili progresivni i vezani za KPJ, za oslobodilački pokret, za brojne poznanike u susjednim gradovima: Tuzli, Gračanici i Gradačcu. Pored Mehmeda Ibrahimovića bili su to još: Muslija Avdić, iz Gnojnice; Mustafa Mrklja, iz Ljenobuda i Safet Pašić, iz Seone.

Ono što je politički bilo svjesnije nije bilo reakcionarno nego napredno i ono je progresivne ideje širilo u ovom području prije nego što su se pojavile neke druge sile i poremetile odnose. Koristeći političku zaostalost, nerazvijenost i nepismenost. Zato ovdje do dolaska prvih jedinica NOV nije bilo ubijanja i zavađenosti među narodnom. Time je stvorena pogodna atmosfera da se masovnije prihvate ideje NOP-a. To će se naročito pokazati srdačnim prihvatanjem jedinica NOV poslije ofanzive na Sutjesci. Istovremeno ovdje nije bilo vojničke i političke sile, osim NOP-a, koja bi mogla u svoje redove da pokrene one ljude koji su ostali na terenu. Nisu to mogli ni četnici ni ustaše ni Nijemci.

Dinamiziranju života i naglom buđenju političke svijesti naroda ovog kraja sigurno je značajno doprinisilo i to što su kroz ove krajeve, osim istočnobosanskih, prolazile krajiške, srpske i vojvođanske jedinice- zaključio je svoje razmišljanje o ovom kraju Muhamed Kešetović.

U toku ljeta 1943. godine u podmajevičkom selu Jablanici formirana je bolnica jedinica NOV-a 3 korpusa. Selo Jablanica²³, je 1944. godine imalo 235 kuća i 1189 stanovnika srpske narodnosti nalazi se na samim padinama planine Majevica-ispod vrha Međednika. Naređenjem štaba 36. divizije podvlači se urgentna potreba opremanja bolnice u Jablanici i naglašava da komanda mjesta u Mačkovcu treba da obezbijedi potrebne količine namirnica. Nalaže se takođe najhitnije kopanje i opremanje baza za smještaj ranjenika; sav posao oko smještaja ranjenika u baze treba da obezbijedi jedna četa 5 Vojvođanske brigade.²⁴

Za nepunih 20 dana bolnica u Jablanici bila je osposobljena da primi ranjenike, rekonvalescente i bolesnike i da potpuno funkcioniše.

Brojno stanje ranjenika uopšte u Jablanici bilo je: nepokretnih ranjenika 180, tifusara 62, rekonvalescenta 80, pokretnih ranjenika i bolesnika 101 i ostalih bolesnika 39.

Znači, svega je 1. aprila 1944. godine u jablaničkoj bolnici bilo 462 ranjenika i bolesnika.²⁶

Prema nekim mišljenjima i naknadnim istraživanjima u vremenu od 1. aprila do tragičnog 18. aprila 1944. godine, broj ranjenika u bolnici Jablanica mogao se kretati i oko 500.

U vremenu od 17. marta do 5. aprila 1944. godine, u bolnici je, za nepokretne ranjenike i bolesnike iskopano 16 tajnih skloništa-baza, različitih veličina. Svi ranjenici i bolesnici u ovoj bolnici inače nalazili su se smješteni po kućama. U slučaju pojave neprijatelja, pokretni ranjenici su odlazili u barake koje su bile napravljene u Jelcima - gusta šuma.

Prilikom pristupanja izradi baza za ranjenike, Oblasni komitet KPJ i štab Majevičkog područja su tražili od Sreskog komiteta KPJ za Majevicu da se izvrše pripreme za kopanje baza na sklonitom i za neprijatelja manje pristupačnom terenu. Rečeno je da je to potrebno za prihvatanje i sklanjanje ranjenika i bolesnika, i baziranje municije i oružja, životnih namirnica za ishranu, sanitetskog materijala i dr. opreme. Sugerirano je da svi članovi KPJ, SKOJ-a, odbornici, i simpatizeri NOP-a iskopaju baze kod svojih kuća u koje bi se u slučaju iznenadnog upada neprijatelja i oni mogli skloniti.

Odmah je pristupljeno pravljenju baraka od balvana i dasaka. Pravljen su u šumi više sela, pri samom vrhu grebena, između tri potocića kod izvora, na mjestu "Srijemožnjak" u Jelcima. To je sklonjeno i nepristupačno mjesto bez puta, kuda ni konj nije mogao proći. Izrađeno je 10 baraka za pokretne ranjenike i bolesnike, koje su imale prozore i peći za grijanje. Veličina baraka bile su 12x4 m i u svakoj se moglo smjestiti po 35 ranjenika i bolesnika, na kretvete "na dva sprata". Unutra su napravljeni ležajevi od dasaka, zastrte su slamom i prekrivene ćebadima. Vođeno je računa da na izradi baraka rade povjerljivi ljudi.

U okolnim kućama kopane su baze za sklanjanje aktivista NOP-a, teških ranjenika i razne opreme. Obično su bile veličine 4x2 m, podešene za sjedenje i ležanje. Kopane su po kućama, štalama, baštama, šumarcima i potocima. Iskopana zemlja prenošena je daleko od baze i vjerno maskirana. Iznad baza koje su kopane van zgrada sađene su smreke, razno šiblje i žbunje slično okolini. Ulazi u baze iskopane ispod jasala su, preko kapaka pokrivane ostacima od stočne hrane, zatim iza vrata, a napolju kraj drveća ili u nekom šiblju. Sve je rađeno noću u strogoj tajnosti.

24 Zbornik dokumenata sanitetske službe NOR-a Beograd 1968. godine knjiga 9 dok 15, st. 32 i 33.

25 Arhiv IV kut. 955, reg.br. 1-26/4 i reg. br. 1-24/4, kut. 1243.

23 Jablanica je selo koje po svojim karakteristikama ne odudara od ostalih planinskih sela u istočnoj Bosni. Od Lopara je udaljeno oko 6 km. Zapadno od Jablanice nalaze se sela Piperi i Drijenča, a na sjevernoj strani dodiruje se sa Mačkovcom. Sa južne strane sela prostire se planina Majevica, vrlo šumovita, sa najvećom kotom Međednika oko 842 m. U njegovoj blizini nalaze se uzvišenja, zemljišni lokaliteti koje narod naziva Jazovčine i Jelici. Na istoku se nalazi selo Kozjak, a onda i Lopare, opštinski centar na putu Tuzla-Brčko. Jablanica se sastojala od više zaseoka: Abadžići, Božići, Jankovići, Bosnići, Bajkovići, Petrići i dr. Selo je ispresijecano udolinama i potocima. Najveći je potok jablanička rijeka, izvire ispod Majevice, a uliva se u rijeku Gnjicu.

Selo Jablanica, je 1944. godine imalo 235 kuća i 1189 stanovnika srpske narodnosti; nalazi se na samim padinama planine Majevica- ispod vrha Međednika.

Sam teren dostaje vrletan, obrastao šumarcima i voćnacima, preko koga su prolazile pješačke staze i poneki slabi put kojim su jedva volovska kola mogla proći. Mještani su, u najvećem broju bili pristalice NOP-a još od 1941. godine, to je kod izbora lokacije za bolnicu bilo od presudnog značaja.

Sanitetski materijal za Jablaničku bonicu nabavljan je ilegalno iz Tuzle. Po riječima Pere Jankovića, preko koga je sve to išlo, rađeno je to sa puno rizika i teškoća. On o tome kaže: Početkom 43 godine našoj saradnici Sofiji Pikoloti, gostioničarki iz Soline kraj Tuzle²⁶, mjesec dana ranije dovukao sam sa Majevice tri bureta rakije. Dok je tu rakiju rasprodavala nabavljala je preko naših veza u Tuzli sanitetski materijale trpala ih u burad, a istovremeno je od Steve Erića u Tuzli nabavila akumulator, anodnu bateriju i stabilizator za radio aparat. Sve ovo strpao sam u jednu vreću, a na dno i vrh natrpan je kupus. Kupio sam još nekoliko vreća kupusa i sve to natovario na onu burad. Da se ne primjeti da su burad puna sanitetskog materijala. Radi maskiranja, u svakom buretu, a to su bila burad većeg kapaciteta, stavio sam sitne glavice kupusa na vrhu. Ako bi neko sve to prekopavao da ne bi otkrio sanitetski materijal, municiju i pištolje. I tako sam, preko Majevice, krenuo pred volovskim kolima. Uz kola su bili još moj brat Savo, Stojan Božić i Vojo Janković. Kad smo došli pred dugu njivu, do bunkera u kome je više od godinu dana bila seoska legija, kontrola putnika i predstaža Tuzle, uglavnom moji stari znanci, tu nam se dogodila neprijatnost. Na straži tu su bili naše komšije poznanici. Obično su on i dolazili u Jablanicu, nama o Božiću, a mi njima o Baeramu. Kad smo tog jutra išli u Tuzlu nije bilo nikakvih problema. Međutim, sada pri povratku, uočim da ispred bunkera stoji Božo zapovjednik legije. On je na službi u Gornjoj Tuzli, a bio je prgav i poznat kao ustaša. Istina, nije lično ubio nikoga. Čim sam vidio Božu uplašio sam se da će pretresati kola. Ali, nije se moglo natrag. Oni su nas već primijetili. Kad smo sišli u jednu udolinu gdje nas oni nisu mogli vidjeti, ja sam pismo, koje sam nosio za našu vezu u Bijeljini odmah predao Stojanu Božiću. Smatrao sam da će samo mene pretresati. I kad smo već došli do bunkera, Božo je digao ruku i meni rekao: "Perice, u ime zakona, ustavi kola, moram ih pretresti!" ja sam zaustavio kola, pa pogledam lijevo i desno, razmišljajući šta da radim? Da li da bježim, jer sam pretpostavljao da će pri pretresu naći municiju, pištolje i sanitetski materijal, i drugo. Kad sam kola zaustavio Božo je naredio nekom Anti i Radi da ih pregledaju. Oni su prišli kolima, ali nijesu otvarali burad nego počeli da guraju ruke u vreće da vide šta je u njima. I najedanput povikaše: "kupus, Božo kupus nema ništa nego kupus!" A Božo kaže: "Čekaj, nijeste vi to dobro uradili, vidite vi to bolje". To im je znak za detaljniji pretres. A ja se onda sav u grču, kobajagi naljutim i dreknem na Božu: "Stid te bilo, pa zar baš je dotle došlo da se mi pretresamo." Onda se zaletim ka kolima, zgrabim jednu vreću za koju sam znao da u njoj nema ništa drugo nego kupus, brzo skinem šiljak i iz vreće istresem sav kupus na sniježnu prtinu, a njima kažem: "Istresajte sve!" Oni malo ustuknuše počеше se meni izvinjavati, a samo Božo će: "Pa, Perice, mi samo hoćemo da vidimo da nije soli." Onda ja odvratim: "Bolan, Božo, ja bih tvojoj djeci dao da se osole pa makar glavu izgubio, i da vozim so da li bi ti to meni zaplijenio?" On odgovori da ne bi ako je to manja količina, pa mi se opet počе izvinjavati i brzo naredi onoj dvojici da pakuje kupus koga sam ja prosuo. Ja i dalje Božu napadam, a on se brani i izvinjava mi se. Tako smo srećno prošli. Pred napad na neprijatelja u Tuzli, krajem septembra 1943. godine, izvršene su sve pripreme za početak rada bolnice u Jablanici i prijem ranjenika. Formirana je uprava bolnice i smještena u kuću Ilije Božića. Upravnik bolnice bila je Dušanka Vajić, učiteljica iz Boljanića kod Gračanice, a politički komesar invalid Đoko Čubrilo. Napadom na neprijatelja u Tuzli počeli su da pristižu prvi ranjenici. Neki su zadržavani i u Jablanici, a drugi upućivani u Tmovsku bolnicu.

Od početka ishrana u Bolnici bila je dobro organizovana. Dio namirnica dovožen je iz Semberije, a 60% su obezbjeđivali seljani. Za organizaciju su bili odgovorni članovi NOO iz Jablanice i okolnih sela.

Pored smještaja ranjenika, u Jablanici je, oslobođenjem Tuzle 2. oktobra 1943. godine, mirano jedno od najvećih skladišta materijalnih rezervi 3 korpusa NOV i POJ. Pored municije Zličitog kalibra i protivpješadijskih i protutenkovskih mina, tu je bila smještena i rezerva "ehrambenih artikala i odjevnih predmeta.

Od jeseni 1943. godine u Jablanici je skladištena i oprema dobijana od zapadnih saveznika, ednovremeno se u njoj povremeno nalazila tehnika Agitpropa i Okružnog komiteta KPJ za ajevicu, Semberiju i Posavinu kao i drugih određenih organa NOP-a.

26 Inače za čitavo vrijeme rata postojao je ilegalni kanal koji je od Soline-Tuzle vodio do sela blance. Ovim kanalom su se pored neophodnih materijalnih obezbjeđenja partizanske inice popunjavale i ljudstvom iz Tuzle i najbliže okoline. Sve veze su išle preko Alje "madanagića-bijeljince i Sofije Pikoloti. Najveće zasluge za održavanje ilegalnog partizanskog naia Tuzla-Jablanica imao je Pero Janković. Tim kanalom oktobra 1942. godine proveden je Majevice do Tuzle, na putu za Sarajevo, Svetozar Vukmanović-Tempo, član vrhovnog štaba V i POJ i komadant glavnog štaba za BiH.

Iz magacina bolnice, kojim je upravljao ekonom, za teže bolesnike i ranjenike, za koje je to propisivao ljekar, izdavana je jača i obilnija hrana. Ishrana je pripremana u zajedničkoj kuhinji, a član SKOJ-a Stevo Božić raznosio je hranu po kućama i bazama.

U vrijeme neprijateljske ofanzive, u decembru 1943. godine, lakši ranjenici i bolesnici preneti su iz kuća u barake u području Jazovine u Jelcima. Barake je obezbjeđivala jedna četa. Teži ranjenici su smješteni u baze, podzemna skloništa. Omladinci iz Jablanice, Mačkovca i Piperà dežurali su oko bolnice i obavještavali ranjenike o eventualnim promjenama i novonastaloj situaciji. Svaka baza imala je bolničarku i bila je snabdjevena rezervom suve hrane i vode, najčešće prepečenim hljebom, suvim šljivama i kruškama, suvim mesom i slaninom, kao i ovećom posudom sa vodom.

Prema izvještaju referenta saniteta trećeg korpusa NOV i POJ, dr. Monija Levija početkom aprila 1944. godine u donjoj Trnovi i Jablanici bio je koncentrisan veći broj ranjenika, preko 1 500. To su bili ranjenici iz divizija 3 korpusa, vinkovačkog vojnog područja kao i ranjenici i invalidi iz neprijateljske ofanzive vođene na području Sutjeske. Koncentracija ranjenika u Trnovi, Jablanici i Srebreniku izvršena je zbog boljih uslova ishrane i liječenja, nego što je to bilo u Birču i na drugim mjestima. Bolnica u Jablanici se zvanično nazivala: bolnica br.2²⁶ 3. korpusa Jablanica.

U Jablaničkoj bolnici su se pored ostalih liječili kao tifusari: Olga Nakić, sestra prvoborca Naste Nakića, partisko-politički radnik, Vojo Magazinović, politički komesar čete u Majevičkom partizanskom odredu. Oni su zajedno sa sveštenikom Ristom Nakićom početkom aprila 1944. godine, evakuisani u šekovičku bolnicu sa velikom kolonom ranjenika i bolesnika.

Kako se u blizini bolnice u Čeliću, od Jablanice udaljenom 13 km., nalazio neprijatelj svaki dan se računalo na njegov ispad i ugrožavanje Jablaničke bolnice. To je bila ocjena članova Sreskog komiteta KPJ za Majevicu i Mjesnog komiteta za Jablanicu. Komanda mjesta je imala četu za obezbjeđenje rukovodstva i institucija NOP-a, sa grupom političkih radnika. S obzirom na učestale ispade neprijatelja iz pravca Čelića prema Loparama, i dobijenih podataka, očekivan je njegov skoriji napad. Ubrzano se pripremala evakuacija partijsko-političkih radnika, koji nisu neophodni na ovom terenu, i svih pokretnih ranjenika i bolesnika iz Jablaničke bolnice. Lakši ranjenici i bolesnici su upućeni s jedinicama NOV i POJ u Šekoviće. Teški ranjenici i bolesnici smješteni su u baze i barake u Jelcima.

Kada se 3. Vojvođanska brigada povlačila preko Jablanice sa njom je krenuo i dio njenih lakših ranjenika.

Dr. Grgo Lučić-Laučević, poslije rata sa službom u Splitu, a u ratu ljekar u Jablaničkoj bolnici, kaže o tome vremenu:

"U partizane sam došao 1943. godine iz Drenovaca, gdje sam služio kao opštinski ljekar. Pozvan sam da stupim u bolnicu u selo Zagone. Odatle sam otišao u Manastir Tavnu na Majevicu, tu sam imenovan za upravnika bolnice. Iz Tavne prešao sam u Gornji Srebrenik, tu sam boravio izvjesno vrijeme, a odatle sam premješten u Jablanicu. U toj bolnici sam zatekao, znatan broj oboljelih od pjejavog tifusa. Neki od njih su umirali jer nije bilo dovoljno lijekova. U neprijateljskoj ofanzivi, koja je počela prvih dana aprila 1944. godine, stradalo je oko 200. bolesnika i ranjenika. Veći broj je blagovremeno sklonjen u pripremljene baze jer nije postojala mogućnost njihove evakuacije. Radilo se o teškim i nepokretnim ranjenicima. Po naređenju ostao sam s njima sa jednim brojem bolničkog osoblja.

U vrijeme boravka u Jablaničkoj bolnici, imao sam takve medicinske zahvate na koje se danas ne usuđujem ni pomisliti: amputacije ruku bez narkoze, sa krajnje nepodesnim instrumentima. Pilio sam ruku pilom kojom vrtlari podrezuju voće!

U Tavni su sa mnom bili dermatolog Barmoren, iz Zagreba i dr. Furduk, koji je umro od pjejavog tifusa na Majevisi. Tu su se nalazili dr. Alojz i Aleksandar Bojović, zamjenik političkog komesara bolnice u Jablanici kao i Dušanka i Velinka iz Srema.

Sa grupom lakših ranjenika, ubrzo su me zarobili četnici izveden pred prijeki četnički sud i osuđen na smrt. Uspio sam izbjeći smrt konačnim bjekstvom preko rijeke Save.

Na dužnosti referenta saniteta 4. Majevičkog NOP odreda nalazio se student medicine u Beogradu Bogdan Maksimović Tuzlak. Pred neprijateljsku ofanzivu novembra 1943. godine upućen je na ispomoć u Jablaničku bolnicu. Kao student radio je godinu dana na dječijoj klinici u Beogradu. Obavljao je, takođe, praksu i u bolnici u Kreki. Tamo je, s hirurgom dr. Vukašinom Babunovićem, vršio manje hiruške zahvate. U Jablaničkoj bolnici je, pružajući svakodnevnu pomoć oboljelim od tifusa i sam obolio. Kao tifusar, upućen je u oslobođenu Bijelinu, a kasnije prebačen u bolnicu u Trnovi. Tamo je prezdravio, pa je mogao da pomaže težim ranjenicima i bolesnicima. U maju se, s bataljonom Branka Stojanovića Krvavog, prebacio u Srem.

Tehnička oprema koju je iz Tuzle do Jablanice, pod vrlo rizičnim uslovima, prenosio Pero Janković, dobro je poslužila za rad agitpropa KPJ, koji je formiran u julu 1943. godine na osnovu odluke Okružnog komiteta KPJ za Majevicu.

Po sjećanju Joce Vočkića u Jablanici je formiran agitprop i tehnika za izdavanje radio- vijesti i partijskog materijala. Počelo se sa vrlo skromnim sredstvima: 2. šarpirografa, radio-aparat i nešto roto-papira. U Okružnom agitpropu u prvo vrijeme radili su Joco Vočkić i Emin Bubić, đak iz Brčkog, i kurir Srbo Gavrić. Nešto kasnije su im se pridružili Meša Selimović profesor iz Tuzle, Hasan Grapčanović student iz Bijeljine i Esad Brkić takođe student iz Mostara. Pero Janković je bio zadužen da im obezbjeđuje siguran smještaj i nabavlja materijal za rad. Vijesti i ostali umnoženi materijal slali su u sela Majevice, Semberije i Posavine: partijskim organizacijama, odborima i štabovima partizanskih jedinica, kao i u okupirane gradove.

Kada je oslobođena Tuzla 2. oktobar 1943. godine Meša Selimović, Joco Vočkić, Hasan Grapčanović i Esad Brkić su otišli u Tuzlu da bi tehniku snabdjeli boljim radio-aparatom i motorom za napajanje strujom, novom pisačom mašinom, šarpirografom i dr. sredstvima. Meša Selimović je i ostao u Tuzli, kao saradnik listova "Oslobođenje", organa Narodnooslobodilačkog fronta BiH, i "Fronta slobode", glasila NOP-a Istočne Bosne.

Poslije oslobođenja Tuzle agitpropu je dodjeljena na rad član SKOJ-a Slobodanka Jovanović, vrlo vrijedna i vrlo obrazovana studenkinja. Ona je bila poznata i kao interpretator revolucionarnih i partizanskih pjesama koje je pjevala preko razglasne stanice u Tuzli. Rođena je u Tuzli 1921. u uglednoj porodici prosvjetnih radnika. Osnovu školu i gimnaziju završila je u Tuzli, a 1940. godine upisala se na filozofski fakultet u Beogradu, grupa Srpsko-hrvatski jezik i jugoslovenska književnost. Mnogo je čitala, naročito klasičnu literaturu, odgajana je u slobodarskom i patriotskom duhu. Učestvovala je u radu litelarne družine u gimnaziji "Petar Kočić", pjevala u đачkom horu i bila istaknuti recitator na školskim priredbama. Antifašistički orjentisana, odmah-po okupaciji, opredijelila se za NOP. Pokušaj grupe srpske četničke omladine da je 1942. godine pridobiju za svoje ideje Slobodanka je kategorično odbila.

Meša Selimović je pred početak nove neprijateljske ofanzive (decembar 1943. godine) postavljen za političkog komesara Tuzlanskog NOP odreda, da bi u martu 1944 godine bio vraćen u agitprop oblasnog komiteta KPJ za Istočnu Bosnu.

Radi bezbjednosti, agitprop je često mijenjao mjesto boravka: Vakuf, Piperi, Mačkovac, Jablanica. Najviše je boravio u Jablanici, u zaseocima Lukići i Božići. Seljaci su im u poslu pomagali više nego što se moglo i očekivati: prikupljali svakodnevno informacije o kretanju četnika i zelenog kadra, hranili ih i pazili kao svoje najbliže. U Božićima je bila iskopana za njih velika i dobro maskirana baza za slučaj nastanka krizne situacije. U toj bazi u kritičnim danima neprijateljske ofanzive među ostalima boraviće 15. dana i Meša Selimović i Joco Vočkić. Tada je bilo vrlo teško noću dolaziti u kontakt sa članovima KPJ koji su imali zadatak da ostanu na Majevici.

NAPAD ČETNIKA NA AGITPROP I PARTIZANSKU BOLNICU

Četnici su noću napadali na naše ustanove za koje su znali da nijesu dovoljno obezbjeđene. Tako su četnici Dušana Abadžića noću 7. februara 1944. godine izvršili napad na Sreski komitet KPJ u Milićima, a zatim centar Agitpropa i Partizansku bolnicu. U to vrijeme u Sreskom komitetu je njegov srekretar Pero Janković organizovao noćna dežurstva. Te kritične noći dežurni je bio Fikret Dedić i imao je zadatak da odmah pošalje kurira da obavjesti agitprop da se skloni. Međutim, slučaj je htjeo da su se te noći u centru agitpropa nalazili samo Joco Vočkić, Slobodanka Jovanović i kurir Đokica Đokić, dok su ostali sa Pantom Markovićom i Perom Jankovićom, otišli u sela gdje su već ranije bili zakazani sastanci. Četnici su iznenada napali na kuću u Milićima u kojoj je boravio Sreski komitet partije, pa je dežurni zaboravio da obavjesti centar agitpropa u Božićima. Tako je četnicima uspjelo da opkole kuću Riste Božića. U pucnjavi je tom prilikom ranjena u stomak Slobodanka Jovanović, Joco Vočkić je uspio da se na ranjenom Slobodankom izvuče iz opkoljene kuće. Četnici su upali u kuću, opljačkali je i odnijeli radio-aparat idvije puške. U zoru Slobodanka je izgledala jako loše, izkrvarila je ali je još bila pri svijesti. Tražila je ljekara. Bilo joj je sve teže, život se polako gasio. Dugo je bila pri svijesti, spominjući imena školskih drugarica i drugova iz Tuzle i Brčkog. Izdahnula je ne dočekavši da stigne ljekar.

Tako je umrla Slobodanka Jovanović, omladinka koja je plijenila ljepotom, društvenošću,

skromnošću i inteligencijom. Voljela je muziku i pjesmu, voljela je svoju Tuzlu, svoje drugove i drugarice, a više od svega slobodu. Sahranjena je na Jablaničkom groblju u Jankovićima, na Majevici, planini iz pjesme i legende.

BORBENO SELO POPOVI

Osvanuo je 14. mart 1944. godine, kalendarski je još zima, danje lijep i sunčan. Nalazim se u selu Popovi, ne daleko od Bijeljine. Još sam na liječenju u kući Jove Ivića. Svakim danom se osjećam sve bolje i rana zarasta. Ustao sam ranije da idem u Bijeljinu na previjanje. Seljaci su žurili u polja na rad. Selo mi je izgledalo nekako ljepše, no i jednog jutra do tada, a u njemu sam već 20 dana. Tu mi je dvaput, sa sestrom, dolazila u posjetu moja majka, koju smo mi, njena djeca zvali, nana.

Vrijeme opasno kako samo u ratu može biti, još pritisnuli led i snijeg, naši Vukosavci od Popova oko 50 km., a ona, sve pješačeći stiže kao na krilima: to može samo brižna majka.

Kada mi je prvi put došla u posjetu primijetila je da nemam dva zuba koja su mi slomljena prilikom ranjavanja na Sutjesci. Zagleda me pažljivo, ona stigla da me majčinskom ljubavlju nadahne i izliječi.

- Što te zube, Radivoje, ne promjeniš kod zubara u Bijeljini?

- Veli zubar da mi za to treba tri do četiri grama zlata, a ja to nemam - odgovorih.

- Imam ja dva mala dukata koja čuvam i krijem i od same sebe, zlu ne trebalo, pa ću ti ih donijeti.

- Nemoj mi ih donositi, Nano, nisu mi zubi neophodni. Čuvaj ih, rat je može ti zatrebati.

- Ućutalaje.

Kroz nekoliko dana, tačno 13 marta, došla je moja Nana i donijelo mi dva dukata. Sutradan, 14. marta, trebalo je da me prebace na previjanje, a planirao sam da, ujedno, pođem do zubara - sa ona dva Nanina dukata.

GRUPA BOLENIČARKI U TRNOVSKOJ BOLENICI

Međutim, već oko 7 časova začu se topovska paljba koja dopire iz pravca Bosanske Rače. To me mnogo ne brine jer nas je neprijatelj s druge strane Save često uznemiravao. Vatra je ovog puta, međutim, bivala sve jača i bliža. Oko 10 sati čulo se štektanje mitraljeza. Selo se uznemirilo, u njemu vri kao u košnici. Ljudi dolaze pred sjedište mjesnog odbora, da se obavjesteo situaciji.

Oko 11 sati stiže kurir sa obavještenjem da je neprijatelj jakim snagama forsirao Savu kod Bosanske Rače i da, preko Brodca, nastupa u pravcu Bijeljine. Naše slabije snage, koje su se nalazile na tom pravcu, odstupaju pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja. Odmah je sazvan sastanak komiteta i odbora na kome je dogovoreno ko šta treba da radi. To se, uostalom, uvijek činilo u sličnim prilikama. Meni je saopšteno da ću, u slučaju nailaska neprijatelja morati da se sklonim u bazu koja je za mene bila pripremljena u štali Jove Ivića. Dvojica aktivista su zaduženi da se staraju o meni. Ja sam, pak, odbio da idem u bazu. Postoji procjena da se ovog puta radi o

ofanzivi većih razmjera i da će biti bolje da idemo u jedinicu. Ovo tim prije što sam se već bio pridigao, a imao sam i jahaćeg konja. Neki su, opet, stavljali primjedbu da mi je rana još u takvom stanju da neću moći izdržati naporni pokret i da bi bilo mnogo bolje da ostanem u bazi. Međutim, ja sam čvrsto riješio da idem. Oko podne spremio sam se da krenem za Brđane, pošto sam saznao da se tamo nalazi 17. Majevička brigada. Na polasku ispratio me veliki broj starih ljudi i omladine, a najviše žena i djece. Teško nam je bilo da se rastanemo. Za vrijeme liječenja među njima pazili su me i njegovali kao najrođenijeg. Shvatao sam to izrazom njihove ljubavi za sve borce NOB-a. Sada, prilikom odlaska, njihova ljubav dolazi do punog izražaja.

Dirnut sam to pažnjom. Za kratko vrijeme boravka u Popovima zavolio sam ovaj narod kao što sam volio sve drugove s kojima sam bio u borbi. I dok sam se udaljavao, razmišljao: šta će sa tim ljudima biti ako neprijatelj upadne u njihovo selo za koje se znalo da je naklonjeno NOP-u. Strahovao sam da će nastradati. Inače, Popovi su i prije rata bili napredno selo. U njima je još od 1937. godine djelovala partijska organizacija KPJ, a tu su se nalazile i narodna knjižnica i čitaonica, oko kojih su se okupljali mještani, pogotovu omladina. One su doprinjele prosvjećivanju ljude i širenju naprednih ideja. U selo su dolazili članovi KPJ iz Bijeljine, da obavještavajući ljude o političkim zbivanjima u svijetu i pomažući im u "rješavanju životnih problema. Popovljani su se ponosili s time što je njihovo selo za vrijeme Austro-Ugarske vladavine bilo jedan od glavnih kanala za saradnju i vezu između Bosne i Srbije.

U prvom svjetskom ratu devet srpskih dobrovoljaca rodom iz Popova učestvovalo je na frontu u Dobrudži. U Oktobarskoj Revoluciji učestvovao je Cvejo Trifunović i kad se vratio u selo bio je, obilježen kao "crveni", pod prismotrom policije. O tim ljudima i događajima Popovljani su sa ponosom pričali.

Svijetla tradicija u mnogom je uticala da se selo još 1941. opredijeli za NOP. Ni jedan omladinac nije stupio dobrovoljno u četnike. Mještani su za početak borbe protiv okupatora i istaša pripremili nešto oružja do kojeg su došli u vrijeme rasula kraljevske vojske. Nekoliko omladinaca sa Stojanom Babićem na čelu, koristeći gužvu, odlaze na pomoćni aerodrom kod Bijeljine gdje skidaju avionski mitraljez i nalaze tri puške i nešto municije. Član KPJ Milan Burić, skupljao je oružje od vojnika koji su se vraćali kućama. Ukupno je sakupljeno: 12 pušaka, 2 puškomitraljeza, 3 mine i oko 1000 puščanih metaka. Sve su to sakrili u selu, a kad je 1941., počeo ustanak predali ga organizatorima oružane borbe.

Takođe, 1941. godine u Popovima su formirani aktiv SKOJ-a i NOO.

Selo Popovi, smješteno na lijevoj obali Drine, našlo se na samoj granici Pavelićeve NDH i Nedićeve Srbije. Zato ustaška vlast već prvih dana šalje 80 domobrana i oko 100 "opkopara" da čuvaju i utvrđuju granicu, i da zlostavljaju ljude u selu. Svojim patroliranjem i upadanjem u dvorišta i kuće oni su stvarali uzbune i domačine, koji je su u bazama krili partijske radnike, dovodili u teške i opasne situacije. Međutim, selo je ostajalo privrženo NOP-u i bilo njegov nerazdvojni dio, sve vrijeme sarađujući s jedinicama NOV.

Oko 60 ranjenika i bolesnika iz više brigada koji su u junu 1943. godine došli sa Sutjeske, smješteno je u Popove radi oporavka. Kad bi naišla neprijateljska vojska domaćini bi ranjenike sklanjali u baze.

U drugoj polovini marta 1944. godine u Popove je iznenada upala jedini 13. SS "Handžar" divizije i tom prilikom u kolibama ubila Luku Tufegdžića, poznatog političkog radnika iz Bogatića u Mačvi, kao i partizanskog obavještajnog oficira Stevu Milića Crnogorca. Istog dana, uveče, pohvatani su i otjerani u logor u Njemačku Ilija Babić Šepo, sekretar mjesnog komiteta KPJ. Ilija i Petar Marinković, preživjeli su rat i vratili se u selo.

Ovu bilješku o selu Popovi, zavičaju vrijednih, čestitih, gostoljubljivih i hrabrih ljudi, završavam navodom da je za sve vrijeme rata selo bilo i ostalo jedinstveno, složno i bez primjera bilo kakve izdaje, čak ni za vrijeme najteže neprijateljske ofaznive u Semberiji. Odlazeći iz tog sela-osjećao sam se njegovim velikim dužnikom, a takvih nas je bilo na desetine.

27. Uz pomoć političkih radnika iz Popova Majevički partizanski odred je razoružao oko 200 domobrana, a da nijedna puška nije opalila.